

2022-10

βϋ œ^{1 0} Á ± Ã¹ ¬ Ä μ Â À Á ì Ã Æ Å³ μ Â Ã Ä .
βϋ À Á ç Ã À ¬ , μ¹ μ Â À μ Á⁻ , ± » È . Â

Iakovides, Kyriakos

βϋ • ° ´ ì Ã μ¹ Â £¹ ´ - Á . Â

<http://hdl.handle.net/11728/12379>

Downloaded from HEPHAESTUS Repository, Neapolis University institutional repository

τεύχος 5^ο
Οκτώβριος 2022

Τετράδια

Διεθνούς Δικαίου

και Διεθνούς Πολιτικής

Τετράδια Διεθνούς Δικαίου
και Διεθνούς Πολιτικής

Cahiers de Droit International
et de Politique Internationale

Τεύχος 5^ο - Οκτώβριος 2022

130+
ΕΤΟΣ ΙΔΡΥΣΕΩΣ 1891

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
Ι. ΣΙΔΕΡΗΣ

Περιεχόμενα

Η Ταυτότητα της Έκδοσης	<u>11</u>
II. Σε προσωπικό τόνο/Carnets de bord	
In memoriam Κύπρου Χρυσοστομίδη <i>Στέλιος Περράκης</i>	<u>15</u>
III. Επέκεινα των τύπων	
1. Ο Κόσμος/η Ευρώπη μετά: ανιχνεύοντας αβεβαιότητες <i>Τάσος Γιαννίτσας</i>	<u>23</u>
2. Ενεργειακές και Κλιματικές Αβεβαιότητες και Ερωτήματα <i>Γιάννης Μανιάτης</i>	<u>27</u>
3. Επισκόπηση αντιλήψεων περί της δικαιοσύνης <i>Κωνσταντίνος Μαυριάς</i>	<u>32</u>
4. Μετα-πολιτευτικό ταξίδι στα «τυφλά»; <i>Γιάννης Πανούσης</i>	<u>50</u>
5. Ο Βασιλιάς της Ασίνης: από τον Τρωικό στο Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο <i>Βασίλειος Παπαδόπουλος</i>	<u>53</u>

IV. Συμβολές στη θεωρία και στη διεθνή πρακτική

1. Η μεγάλη Διαπραγμάτευση για το Νέο Δίκαιο της Θάλασσας και ο ιδιαίτερος ρόλος της Ελλάδας
Γρηγόρης Ι. Τσάλτας ..... [61](#)
2. Πενήντα χρόνια διεθνούς νομολογίας για την οριοθέτηση των θαλασσιών ζωνών: από τη σχετική αβεβαιότητα στη σχετική προβλεψιμότητα
Αντώνης Μπρεδήμας ..... [69](#)
3. The UN Law of the Sea Convention in the Anthropocene: challenges and prospects
Dr Sophia Korpele ..... [81](#)
4. Ζητήματα οριοθέτησης των θαλάσσιων ζωνών των ελληνικών νησιωτικών εδαφών στην ευρύτερη περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου υπό το φως των εθιμικών κανόνων του δικαίου της θάλασσας
Θεόδωρος Κατσούφρος ..... [91](#)
5. Ο ρόλος της χαρτογραφίας στις θαλάσσιες οριοθετήσεις
Αναστασία Στρατή ..... [133](#)
6. Remarks on maritime delimitation law
Νικόλαος Ιωαννίδης ..... [188](#)
7. Στη διχοτόμο δικαίου και πολιτικής: Δικαστικές ασυλίες και δικαιώματα του ανθρώπου σε κίνηση. Ζητήματα και προκλήσεις
Ιάκωβος Ιακωβίδης ..... [193](#)
8. Η Έννοια του «Πολέμου» και του «Επικείμενου Πολέμου» κατά το Διεθνές Δίκαιο
Ευθύμιος Δ. Παπασταυρίδης ..... [199](#)

V. Φάκελος: Πτυχές της ρωσο-ουκρανικής σύρραξης

1. Αποσχίσεις εδαφών από την Ουκρανία από το 2014 και εντεύθεν: οι περιπτώσεις της Κριμαίας και των περιοχών του Donbass (2022)
Αντώνης Μπρεδήμας ..... [215](#)
2. Εισβολή στην Ουκρανία. Ένα νέο είδος πολέμου και οι συνέπειές του
Βασίλειος Παπαδόπουλος..... [227](#)
3. Η Ευρωπαϊκή Πολιτική Ασφάλειας στην Ουκρανία: Σύγκλιση ή Απόκλιση
Μάριος Λ. Ευρυβιάδης ..... [233](#)

4. Η ρωσική εισβολή στην Ουκρανία και η αξιακή ταυτότητα της ΕΕ
Μιχάλης Δ. Χρυσομάλλης ..... [237](#)

VI. Φάκελος: 100 χρόνια από την Μικρασιατική Καταστροφή

1. Ουκρανία 1919 και Μικρασιατική Καταστροφή 1922
Φίλιππος Δ. Δρακονταειδής..... [245](#)
2. Οι συμβατικές ρυθμίσεις για μετανάστευση και ανταλλαγή πληθυσμών ως μέτρο αποκατάστασης της ειρήνης, 1919, 1923
Αρετή Τούντα-Φεργάδη ..... [250](#)
3. Τομές στην Ελληνική υψηλή στρατηγική στην Μικρά Ασία (1919-1922): έναν αιώνα μετά...
Διονύσης Τσιριγώτης ..... [261](#)
4. Μικρασιάτες πρόσφυγες στην Κύπρο, προσπάθειες περίθαλψης
Κυριάκος Ιακωβίδης..... [276](#)

VII. Varia

1. Η σημασία της κοινής ερμηνείας από τα κράτη των διεθνών κανόνων της πολιτικό-στρατιωτικής συνεργασίας ως παράγοντα αποτροπής πρόκλησης διεθνών διαφορών και η αποτελεσματική χρήση των μέσων ειρηνικής επίλυσης διεθνών διαφορών
Νίκος Ηλίας ..... [297](#)

VIII. Χρονικό Διεθνών Γεγονότων και Καταστάσεων Επισημάνσεις από το περισκόπιο (Μάιος-Σεπτέμβριος 2022)

1. Διεθνείς Οργανισμοί ..... [309](#)
Σύστημα Ηνωμένων Εθνών ..... [309](#)
- Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου (ΠΟΕ) ..... [309](#)
- Παγκόσμια Τράπεζα ..... [311](#)
Ευρωπαϊκή Ένωση ..... [313](#)
- Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο ..... [313](#)
Αφρικανική Ένωση (ΑΕ) ..... [317](#)
2. Κοινοβουλευτική Διπλωματία της Βουλής των Ελλήνων (Μάιος-Σεπτέμβριος 2022) ..... [319](#)
3. Ανάδειξη/εκλογή Ελλήνων/Ελληνίδων σε διεθνή όργανα ..... [326](#)

ΙΧ. Νομοθεσία και Νομοθετική Πολιτική

1. Διεθνές Συμβατικό Δίκαιο
Κίνηση στο πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης
Ιανουάριος-Σεπτέμβριος 2022 ..... [329](#)
Συμβούλιο της Ευρώπης ..... [329](#)
2. Κίνηση στο πλαίσιο των Ηνωμένων Εθνών:
Διεθνείς Συμβάσεις
Ιανουάριος-Σεπτέμβριος 2022 ..... [335](#)
ΟΗΕ ..... [335](#)
3. Νομοθετικό Έργο της Βουλής των Ελλήνων
Κύρωση Διεθνών Συμβάσεων
Ιανουάριος-Αύγουστος 2022 ..... [380](#)

X. Η Βιβλιοθήκη των Τετραδίων

1. Βιβλιοπαρουσιάσεις/Βιβλιοκριτικές ..... [389](#)
2. Επιλογή Βιβλιογραφίας & Αρθρογραφίας ..... [394](#)

XI. Νέα από την Επιστημονική Κίνηση

1. Ελληνική Εταιρεία Διεθνούς Δικαίου & Διεθνών Σχέσεων ..... [399](#)
Χαιρετισμός του Υπουργού Εξωτερικών Νίκου Δένδια, μέσω βιντεοσκοπημένου μηνύματος, στο Συμπόσιο της Εταιρείας Διεθνούς Δικαίου και Διεθνών Σχέσεων (Ρόδος/Καστελλόριζο, 11-13 Σεπτεμβρίου 2021) ..... [400](#)
Χαιρετισμός στο 4° Συμπόσιο Διεθνούς Δικαίου και Διεθνούς Πολιτικής για το Αιγαίο και την Ανατολική Μεσόγειο της Πρόεδρου της Δημοκρατίας Κατερίνα Σακελλαροπούλου .. [402](#)
Διακήρυξη της ΕΕΔΔΔΣ για τα 40χρονα της Σύμβασης για το Δίκαιο της Θάλασσας του 1982 στο 4° Συμποσίου Ρόδου-Καστελλόριζου ..... [404](#)
2. Ανακοινώσεις/Πληροφορίες ..... [407](#)
3. Συμβολές ..... [420](#)

Μικρασιάτες πρόσφυγες στην Κύπρο, προσπάθειες περίθαλψης¹

4

Κυριάκος Ιακωβίδης

Λέκτορας
Σύγχρονης Ιστορίας
Πανεπιστημίου
Νεάπολις Πάφου

Ανακοίνωση στις
XVII Διεθνολογικές
Συναντήσεις Ναυπλίου,
23-25 Σεπτεμβρίου 2022,
Προδημοσίευση
από τα Πρακτικά

Το Εθνικό Συμβούλιο, πολιτικό σώμα υπό τον έλεγχο της Αρχιεπισκοπής, συγκάλεσε συνεδρία στις 10-23 Σεπτεμβρίου του 1922 με αποκλειστικό θέμα συζήτησης την περίθαλψη των προσφύγων. Ήδη είχαν αρχίσει να καταφθάνουν οι πρώτοι πρόσφυγες από τα παράλια της Μ. Ασίας, περίπου στους διακόσιους, οι περισσότεροι βρετανικής καταγωγής.

Οι εκπρόσωποι της Πάφου στο Εθνικό Συμβούλιο αποφάσισαν να μην παραστούν στη συνεδρία δηλώνοντας –εν είδει δικαιολογίας– ότι προτεραιότητά τους ήταν η υποδοχή του ευεργέτη της πόλης, Δημήτρη Κωνσταντίνου, ο οποίος επισκεπτόταν εκείνες τις ημέρες την Πάφο.² Τελικά, σε εκείνη τη συνεδρίαση δεν συμμετείχαν όλοι. Σε πλήρη συνύφανση με την αδιαφορία των εκπροσώπων της Πάφου, η κοσμική ζωή και οι ψυχαγωγικές εκδηλώσεις συνεχίστηκαν στην Κύπρο ανεπηρέαστες από τα μικρασιατικά γεγονότα και «*ανάρμοστες προς το εθνικό πένθος*», όπως κατήγγειλε η εφημερίδα *Πατρίς*.³

Ο Αρχιμανδρίτης Μακάριος Μαχαιριώτης επισκεπτόμενος τους πρόσφυγες στη Λάρνακα, συγκινησιακά φορτισμένος και ενοχλημένος από την επικρατούσα νωθρότητα, με επιστολή του προς τον Αρχιεπίσκοπο περιέγραψε σε δραματικούς τόνους την εξαθλίωση των Ελλήνων προσφύγων: «δεν

έχουν τίποτε άλλο παρά τα ενδύματα τα οποία φορούν» και προειδοποίησε ότι δεν είναι βέβαιο πως η βρετανική διοίκηση θα συνέχιζε να τους συντηρεί.⁴

Το Εθνικό Συμβούλιο σύντομα θα εισάκουε τις εκκλήσεις του Μαχαιριώτη – το υπαγόρευαν άλλωστε τα γεγονότα. Οι πρόσφυγες άρχισαν να καταφθάνουν με πολύ μεγαλύτερη συχνότητα και ακόμη μεγαλύτερους αριθμούς.

Συγκεκριμένα, το διάστημα Σεπτεμβρίου-Δεκεμβρίου του 1922 κατέφθασε το μεγαλύτερο κύμα: 2.411 πρόσφυγες.⁵ Συνολικά, στην Κύπρο αφίχθησαν περίπου 3.500 Μικρασιάτες πρόσφυγες· έως και το 1925, συνέχιζαν –έστω και σε μικρούς αριθμούς– να έρχονται.⁶ Ο ακριβής αριθμός των προσφύγων είναι δύσκολο να εντοπισθεί επειδή οι Βρετανοί δεν κατέγραφαν όλες τις αφίξεις.

Στα λιμάνια της Κύπρου ελλιμενίζονταν ιταλικά, αυστριακά, γαλλικά και ελληνικά ατμόπλοια έμφορτα με πρόσφυγες, είτε ερχόμενα απευθείας από τα λιμάνια της Μ. Ασίας είτε μέσω Ελλάδας και Μάλτας· αρκετοί έφθαναν και με ιστιοφόρα.⁷ Σημεία αφετηρίας ήταν τα παράλια της Μ. Ασίας: η Σμύρνη, η Αλάγια, η Αττάλεια, η Σελεύκεια, το Αϊδίνιο, το Οδε-

μύσιο, η Μερσίνα και το Ανεμούριο.⁸ Η συντριπτική πλειοψηφία των προσφύγων κατέληγε στα λοιμοκαθατήρια, κυρίως σε αυτό της Δεκέλειας. Όσα λιμάνια δεν είχαν λοιμοκαθατήριο –όπως αυτό της Κερύνειας– είτε τους έστελναν σε εκείνο της Δεκέλειας είτε έκαναν την απολύμανση επιτόπου με θείο, είτε τους φιλοξενούσαν σε αυτοσχέδιους χώρους καραντίνας. Η εικόνα των προσφύγων στα λιμάνια της Κύπρου ήταν αποκαρδιωτική: ρακένδυτοι, ημίγυμνοι (οι Τούρκοι εξαναγκάζαν τους πρόσφυγες να γυμνωθούν στην προκουμαία της Σμύρνης),⁹ βρώμικοι, υποσιτισμένοι, οι περισσότεροι χωρίς αποσκευές, κουβαλούσαν μόνο τα ρούχα που φορούσαν· ταυτόχρονα, κουβαλούσαν και την οδύσσεια του ταξιδιού από τα μικρασιατικά παράλια.

Συγκεκριμένα, οι πρόσφυγες που προήλθαν από τα νότια παράλια της Μ. Ασίας υπέστησαν το μαρτύριο της μακράς και εξαντλητικής πεζοπορίας μέχρι το λιμάνι της αναχώρησης.¹⁰ στο πλοίο τα πράγματα ήταν ακόμη χειρότερα: στοιβαγμένοι, σε πολλές περιπτώσεις χωρίς νερό και φαγητό, υπό αφόρητη ζέστη, έκαναν ημέρες να φθάσουν στην Κύπρο, σε κάποιες περιπτώσεις ακόμη και εβδομάδες. Ένα ιστιοφόρο από τις γειτονικές ακτές

1. Το παρόν άρθρο είναι εμπλουτισμένη εκδοχή παλαιότερου άρθρου το οποίο δημοσιεύθηκε στο συλλογικό τόμο: Ευγενία Νικολάου (επιμ.), *“Κ” η Ανατολή του αιμάτου συντριβάνι*”. *Μικρασιατική Εκστρατεία 1919-1922, αίτια και συνέπειες μιας καταστροφής*, Αθήνα 2022.
2. *Κυπριακός Φύλαξ*, Λευκωσία, 14 Σεπτεμβρίου 1922.
3. *Πατρίς*, Λευκωσία, 18/31 Οκτωβρίου 1922.

4. Αρχείο Αρχιεπισκοπής, Αρχείο Αοιδίου Αρχιεπισκόπου Κύριλλου Γ', MB 350, Μαχαιριώτης προς Μακάριο, 7/20 Σεπτεμβρίου 1922.
5. Σάββας Λάμπρου, «Οι Μικρασιάτες πρόσφυγες στην Κύπρο, Σεπτέμβριος-Δεκέμβριος 1922» *Η Δέλτος*, τεύχ. 2 Ιανουάριος-Ιούνιος 2018, σσ. 71-88.
6. Η Ματθοπούλου υπολογίζει ότι από τον Σεπτέμβριο του 1922 έως τον Οκτώβριο του 1923 έφθασαν στην Κύπρο 3.380 πρόσφυγες, βλ. Ευαγγελία Ματθοπούλου, «Οι πρόσφυγες από την Μικρά Ασία στην Κύπρο: Έλευση και εγκατάσταση», στο: Χαράλαμπος Χοτζάκογλου (επιμ.), *Κύπρος-Μ. Ασία, Κοιτίδες πολιτισμού. Πρακτικά Α' Επιστημονικού Συμποσίου. Μέγαρο Παλαιάς Αρχιεπισκοπής Εταιρείας Κυπριακών Σπουδών, Λευκωσία 13 Οκτωβρίου 2012*, Λευκωσία 2015, σσ. 81-106 (βλ. 85).
7. Στο ίδιο, σσ. 83-84.
8. Στο ίδιο, σ. 87.
9. *Ελευθερία*, Λευκωσία, 8/21 Οκτωβρίου 1922.
10. *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία, 22/4 Αυγούστου 1923.

της Σελεύκειας έκανε δεκαέξι ημέρες για να αγκυροβολήσει στην Κύπρο.¹¹ Σε αρκετές περιπτώσεις οι καπετάνιοι εκμεταλλεύονταν την ανάγκη των προσφύγων υπερχρεώνοντάς τα ναύλα, ενίοτε τους κακομεταχειρίζονταν -καταγράφηκαν περιστατικά στα οποία το πλήρωμα έκλεψε χρυσαφικά που κουβαλούσαν πρόσφυγες- τη μόνη τους περιουσία¹². Αναπόδραστη κατάληξη των κακουχιών ήταν οι θάνατοι εν πλω λόγω εξάντλησης, συνωστισμού, πείνας και ασθενειών, όπως η δυσεντερία, οι οποίες προκαλούνταν από την κακή υγιεινή.¹³ Τα πτώματα τα έριχναν στη θάλασσα. Όσοι αποβιβάζονταν είχαν την εικόνα «*κινούμενων σκελετών*», έτσι τους περιέγραψε αυτόπτης μάρτυρας στη Λάρνακα.¹⁴ Οι πρόσφυγες διαχωρίζονται σε κατηγορίες: 1) βρετανικής καταγωγής ή υπηκόους από βρετανικές αποικίες πλην της Κύπρου (π.χ. Μάλτα, Ινδία), 2) κυπριακής καταγωγής (κυρίως βρετανοί υπήκοοι), Έλληνες μη κυπριακής καταγωγής και Αρμένιους. Σύμφωνα με πρόσφατες έρευνες η ισχνή πλειοψηφία ήταν κυπριακής καταγωγής (1.199), ακολουθούσαν οι Έλληνες-μη Κύπριοι (1.028), 955 Αρμένιοι και 177 βρετανικής καταγωγής ή από άλλες βρετανικές αποικίες πλην της Κύπρου - οι αριθμοί αυτοί ενδέχεται να μην είναι απόλυτα ακριβείς.¹⁵ Ενδιαφέρον προκαλεί το γεγονός ότι

οι πρόσφυγες που είχαν τουρκικό επίθετο το άλλαζαν υιοθετώντας ελληνικό. Προφανώς οδηγούνταν σε αυτό υπό το φόβο ότι θα αντιμετώπιζαν την ίδια εχθρότητα, όπως οι Μικρασιάτες στην Ελλάδα.¹⁶ Ο φόβος τους αποδείχθηκε ανυπόστατος, στην Κύπρο σημειώθηκαν ευάριθμα περιστατικά ρατσισμού απέναντι σε τουρκόφωνους Μικρασιάτες.¹⁷ Όπως και να έχει, ο πιο πάνω διαχωρισμός των προσφύγων ήταν (στην κυριολεξία) ζωτικής σημασίας για τους ίδιους τους πρόσφυγες και τη μεταχείριση την οποία θα ελάμβαναν. Ενδεικτικά: Οι βρετανικής καταγωγής τύχχαναν -με διαφορά από τους υπόλοιπους- της καλύτερης μεταχείρισης. Συγκεκριμένα, η βρετανική διοίκηση φρόντιζε εάν δεν είχαν χρήματα να τους χρηματοδοτήσει, εάν δεν είχαν τροφή και στέγη να τους παρέχει, εάν δεν είχαν δουλειά να τους βρει. Επιπλέον, είχαν το προνόμιο της απαλλαγής από την υποχρεωτική καραντίνα η οποία για τους υπόλοιπους ήταν συνήθως δεκατέσσερις ημέρες - υπερβολικά πολλές ημέρες, στο παρελθόν σε παρόμοιες περιστάσεις οι ημέρες καραντίνας ήταν λιγότερες. Το προνόμιο της απαλλαγής από την καραντίνα το είχαν και οι εύποροι πρόσφυγες, ανεξάρτητα από την καταγωγή τους, για παράδειγμα, ο Ιωαννίδης, υψηλόβαθμο στέλεχος του

11. *Ελευθερία*, Λευκωσία, 7/20 Δεκεμβρίου 1922.

12. *Ελευθερία*, Λευκωσία 30/13 Δεκεμβρίου 1922

13. Ματθοπούλου, ό.π., σ. 89, *Ελευθερία*, Λευκωσία 23/6 Δεκεμβρίου 1922 και *Ελευθερία*, Λευκωσία 25 Ιουλίου 1923.

14. *Ελευθερία*, Λευκωσία, 25 Ιουλίου 1923.

15. Αφροδίτη Αθανασοπούλου, «Μικρασιάτες πρόσφυγες στην Κύπρο», *Επιστημονική Επετηρίς της Κυπριακής Εταιρείας Ιστορικών Σπουδών*, Τόμος ΙΒ', Λευκωσία 2016, σσ. 292-308 (βλ. 297).

16. Μόνα Σαββίδου-Θεοδούλου, «Οι Μικρασιάτες της Λεμεσού», στο: Σαλώμη Παπαδήμα-Σοφοκλέους (επιμ.), *Οι μικρασιάτες της Λεμεσού: Η εγκατάσταση, η ανάπτυξη και η προσφορά τους στην πόλη. Πρακτικά 9^{ου} Επιστημονικού Συμποσίου Προφορικής Ιστορίας 2013*, Λεμεσός 2019, σσ. 20-61 (βλ. 29-30).

17. *Πατρίς*, Λευκωσία, 29 Νοεμβρίου 1923.

τραπεζικού οίκου Ράλλη στη Σμύρνη, δεν πέρασε από το λοιμοκαθατήριο.¹⁸ Οι Βρετανοί έδειχναν πέρα από την καταγωγή να προσμετρούν και την αξία του χρήματος. Στο λοιμοκαθατήριο της Δεκέλειας οι βρετανικής καταγωγής πρόσφυγες δεν διέμεναν στις λασποκαλύβες του λοιμοκαθατηρίου, αλλά στα κτήρια γύρω από το σπίτι του αρχίατρου -έμεναν δηλαδή στις καλύτερες εγκαταστάσεις. Σε περίπτωση που δεν ήσαν ικανοποιημένοι από τη διαμονή στο λοιμοκαθατήριο είχαν τη δυνατότητα να επιλέξουν την ενδιαίτηση σε ξενοδοχείο¹⁹- πράγματι αρκετοί πρόσφυγες διέμεναν σε ξενοδοχεία είτε στις πόλεις είτε στην επαρχία (Πεδουλάς, Πλάτρες). Μετά τη διαμονή στο ξενοδοχείο η βρετανική διοίκηση μεριμνούσε να βρει σπίτι στους αναξιοπαθούντες πρόσφυγες βρετανικής καταγωγής· για παράδειγμα στην περίπτωση της κόρης του ευκατάστατου C.H. Wilkin από τη Σμύρνη την έστειλαν στο σπίτι του Δούκα (**Doukas**), διευθυντή του παραρτήματος της Οθωμανικής Τράπεζας στην Πάφο²⁰. Το χρήμα πάει στο χρήμα. Οι Βρετανοί πέρα από την καταγωγή προχώρησαν σε ακόμη μιας κρίσιμης σημασίας κατηγοριοποίηση των προσφύγων: σε αυτούς που μπορούσαν να συντηρήσουν τον εαυτό τους (και την οικογένειά τους) και σε αυτούς που δεν μπορούσαν. Σύμφωνα με την υπάρχουσα βιβλιογραφία, μεταξύ 9 Σεπτεμβρίου του 1922 (σύμφωνα με το νέο ημερολόγιο) και 16 Νοεμβρίου

του 1923, 1.691 ήταν άποροι και 1.265 ήταν αυτοσυντήρητοι.²¹ Φαινομενικά, το μεγαλύτερο πρόβλημα το είχαν οι κυπριακής καταγωγής, από τους 1.199 μόνον οι 282 ήταν αυτοσυντήρητοι, ενώ οι Έλληνες (μη Κύπριοι) από τους 1.028 οι 522 ήταν αυτοσυντήρητοι και οι 506 ήταν άποροι.²² Στην πραγματικότητα, οι κυπριακής καταγωγής άποροι συνήθως είχαν κάποιον συγγενή ή φίλο να τους συντηρήσει, δεν συνέβαινε όμως το ίδιο με τους 506 άπορους Έλληνες (μη Κύπριους) πρόσφυγες.

Το υψηλό ποσοστό απορίας ανάμεσα στους πρόσφυγες εξηγείται εύκολα: η πλειοψηφία των ανθρώπων που έφθασαν στις ακτές της Κύπρου ήταν γυναικόπαιδα, ορφανά και ηλικιωμένοι. Είναι αξιοσημείωτο ότι σε σύνολο 705 προσφύγων, οι οποίοι καταμετρήθηκαν από την Μητρόπολη Κιτίου το 1922, οι 235 ήταν γυναίκες και 290 ήταν παιδιά (κάτω των 15 ετών), ποσοστό 74%.²³

Η μη δυνατότητα αυτοσυντήρησης των προσφύγων σήμαινε τη μη δυνατότητα αποπλήρωσης των εξόδων του λοιμοκαθατηρίου (έξοδα απολύμανσης αποσκευών, διαμονής και διατροφής) - και αυτό ήταν μόνον η αρχή. Αντιδρώντας, η βρετανική διοίκηση ανάγκασε τους πρόσφυγες να υπογράψουν χρεωστικό έγγραφο με το οποίο δεσμεύονταν ότι θα ξεχρέωναν τα έξοδα όταν θα έβρισκαν εργασία.²⁴ Οι Βρετανοί αποδείχθηκαν πείσμονες στην εξόφληση των εξόδων, έως τα τέλη της δεκαετίας του 1920, ανα-

18. *Κήρυξ*, Λεμεσός, 10/23 Σεπτεμβρίου 1922.

19. Κρατικό Αρχείο Κύπρου (στο εξής ΚΑΚ) SA1 1092/1922/1, Αρχιγραμματέας προς Διοικητές Λάρνακας, Λεμεσού και Αμμοχώστου, 9 Σεπτεμβρίου 1922.

20. ΚΑΚ, SA1 1096/1922, The Governor of Malta to Stevenson, 15 Ιανουαρίου 1923.

21. Ματθοπούλου, ό.π., σ. 86.

22. Στο ίδιο.

23. Αρχείο Ιεράς Μητρόπολης Κιτίου. Κώδιξ ΚΒ' (Α) και Κώδιξ ΚΒ' (Β).

24. *Ελευθερία*, Λευκωσία, 5 Δεκεμβρίου 1923.

Ζητούσαν όσες και όσους δεν είχαν αποπληρώσει το ποσό· ακόμη και αν αυτό ήταν ευτελές, όπως τα δεκαέξι σελίνια που χρωστούσε ο πρόσφυγας Αναστάσης Αντωνιάδης από τη Λεμεσό, τον οποίο έψαχναν έως το 1929.²⁵ Για να κατανοηθεί καλύτερα το ευτελές ποσό που χρωστούσε ο Αντωνιάδης: εκείνη την περίοδο με δεκαέξι σελίνια αγοράζεις μισό κιβώτιο μπίρες.²⁶

Προκειμένου να εξασφαλίσει τα χρωστούμενα η βρετανική διοίκηση απαγόρευσε, ως ύστατο μέτρο εξαναγκασμού, την έξοδο από τη χώρα σε όσες και όσους δεν είχαν αποπληρώσει τα έξοδα του λοιμοκαθατηρίου - δεν προσήγαγαν πρόσφυγες στα δικαστήρια για το χρέος, παρόλο που το είχαν σκεφθεί.²⁷ Μοιραία, οι μη έχοντες τα χρήματα άλλοτε απευθύνονταν στην Εκκλησία για να αποπληρώσει το ποσό και άλλοτε εκλιπαρούσαν τη βρετανική διοίκηση για επιείκεια. Σε αρκετές περιπτώσεις, μάλιστα, επιστράτευαν τις τοπικές Αρχές (μυοχτάρη ή δήμαρχο) για να πιστοποιήσει την αδυναμία καταβολής του ποσού.²⁸ Ωστόσο, υπήρχαν και πρόσφυγες οι οποίοι, ενώ είχαν λεφτά για να πληρώσουν, απέφευγαν να το κάνουν· παράδειγμα, ο διάσημος γλύπτης της εποχής Ανδρέας Θυμόπουλος, Κύπριος-βρετανός υπήκοος. Ο Θυμό-

πουλος έφθασε στο λοιμοκαθατήριο μαζί με την πενταμελή οικογένειά του (ανάμεσά τους και η μόλις δύο μηνών κόρη του, Ιωνία)²⁹ στις 18 Σεπτεμβρίου του 1922,³⁰ με το αγγλικό ατμόπλοιο *Αντιόχεια*. Τα έξοδα του λοιμοκαθατηρίου, εκείνου και της οικογένειάς του, ήταν κάτι παραπάνω από δέκα λίρες- επιμελώς, για μεγάλο χρονικό διάστημα, απέφευγε την εξόφληση του ποσού αν και ήταν καταφανές ότι είχε την οικονομική ευχέρεια- στο τέλος πλήρωσε.³¹ Ο ίδιος μετέφερε μαζί του από τη Σμύρνη, όπου διαβιούσε από το 1920, 500 λίρες σε χαρτονομίσματα και πενήντα σε κοσμήματα (οι Βρετανοί δεν διευκρινίζουν εάν το ποσό το υπολόγιζαν σε τουρκικές ή βρετανικές λίρες).³² Όπως καταλαβαίνει κανείς ήταν ευκατάστατος, άλλωστε ήταν καθηγητής γυμναστικής και καλλιτεχνικών μαθημάτων στη φημισμένη Ευαγγελική Σχολή, με μηνιαίο μισθό 34 αγγλικές λίρες.³³ Δείγμα της ευπορίας του ήταν και η πρωτοβουλία του να φέρει στην Κύπρο την υπηρέτρια του σπιτιού του, τη Στέλλα Σοφοκλέους (12 ετών). Πιθανότατα γνώριζε ότι στην Κύπρο, αν και πρόσφυγας, δεν θα κατοικούσε. Δεν έπεσε έξω. Αμέσως μετά το λοιμοκαθατήριο ο Θυμόπουλος φιλοξενήθηκε -μετά τη μεσολάβηση του μεγαλέμπορα Σκουφαρίδη- στην

25. ΚΑΚ, SA1 1104/1924, Surridge προς Commissioner of Limassol, 9 Μαρτίου 1924.

26. *Ελευθερία*, Λευκωσία 17/30 Σεπτεμβρίου 1922.

27. ΚΑΚ, SA1 1104/1924, Επιστολή προς Διοικητή Λάρνακας, 9 Μαΐου 1927.

28. ΚΑΚ, SA1/1064/1924, Διαμάντω Στέλιου Αγγελουδάκη προς Stevenson, 5 Ιουλίου 1926.

29. Αρχείο Ιεράς Μητρόπολης Κιτίου. Κώδιξ KB' (A).

30. Σύμφωνα με το νέο ημερολόγιο.

31. ΚΑΚ, SA1 1092A/1922, «List of Refugees that have not paid their Quarantine dues».

32. ΚΑΚ, SA1/1092/1922/1, «List of Cypriot born British Subjects with their families that arrived from Smyrna on the 18/9/22 by the S.S. Antioch as refugees».

33. Ερατώ Χατζησάββα, «Η εικαστική δραστηριότητα στην Κύπρο κατά την περίοδο της Αγγλοκρατίας» διδακτορική διατριβή κατατεθειμένη στο Πανεπιστήμιο Κύπρου στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Λευκωσία 2019, σ. 109 και Ζηνοβία Λιθοξόου-Σαλάτα, *Ευαγγελική Σχολή Σμύρνης*, Αθήνα 1959, σ. 33.

Αρχιεπισκοπή³⁴ (αυτό έγινε κατ' εξαίρεση, στα δωμάτια της Αρχιεπισκοπής φιλοξενούνταν αποκλειστικά Έλληνες μη Κύπριοι πρόσφυγες). Πολύ γρήγορα απέκτησε πίσω την παλιά διδασκαλική του δουλειά στο Παγκύπριο Γυμνάσιο³⁵ και εξίσου γρήγορα ενοίκιασε σπίτι με ευκολίες πληρωμής στη Λευκωσία.³⁶

Άνθρωποι σαν τον Θυμόπουλο δεν προκαλούσαν ανησυχία στη βρετανική διοίκηση, αυτοί που τους ανησυχούσαν ήταν οι πρόσφυγες οι οποίοι όταν θα έβγαιναν από το λοιμοκαθατήριο δεν θα τους περίμενε κάποιο φιλόξενο σπίτι, δεν θα είχαν δουλειά και θα παρέμεναν εξαρτώμενοι της βρετανικής διοίκησης.

Αυτόδηλα, η βρετανική διοίκηση πολύ νωρίς ζήτησε χρηματικές εγγυήσεις από την Εκκλησία, προκειμένου να επιτρέψει την αποβίβαση προσφύγων, συγκεκριμένα των Ελλήνων προσφύγων μη κυπριακής καταγωγής· τους πρόσφυγες κυπριακής καταγωγής/βρετανούς υπηκόους ήταν ούτως ή άλλως υποχρεωμένη να τους δεχθεί. Στην περίπτωση των Ελλήνων (μη Κυπρίων) ήταν διατεθειμένη να δεχθεί μόνον αυτούς οι οποίοι είχαν κάποιο φίλο ή συγγενή που θα μπορούσε να εγγυηθεί τη διαμονή και τη συντήρησή τους. Ελάχιστοι όμως διέθεταν αυτή την πολυτέλεια.

Το μεγαλύτερο ποσό που δόθηκε ως εγγύηση ήταν οι 12.000 λίρες, προκειμένου να επιτραπεί η αποβίβαση 509 προσφύγων από την Αλάγια.³⁷

34. Αρχείο Αρχιεπισκοπής, Αρχείο Αοιδίμου Αρχιεπισκόπου Κύριλλου Γ', ΜΒ' 355, Έξαρχος Ιερώνυμος προς Αρχιεπίσκοπο, 23 Σεπτεμβρίου 1922.

35. *Ελευθερία*, Λευκωσία, 30 Ιουνίου 1923.

36. Δημοτικό Συμβούλιο Λευκωσίας, Βιβλίο Πρακτικών Νο 6, 1919-1924, συνεδρία 22ης Νοεμβρίου 1924.

37. Ο αριθμός προέρχεται από πίνακα των προσφύγων που βρίσκεται στο αρχείο της Μητρόπολης Κιτίου, Κώδιξ KB' (B).

38. Λάμπρου, ό.π., σ. 79.

39. *The Cyprus blue book*, Nicosia 1923, σ. 64.

Ωστόσο, προηγήθηκαν διαβήματα και συμβάντα μέχρι την αποβίβαση των Αλαγιωτών.

Συγκεκριμένα, από τους 509 η βρετανική διοίκηση αποβίβασε μόνο τους δεκατέσσερις, οι οποίοι ήταν Κύπριοι (βρετανοί υπήκοοι), τους υπόλοιπους (Έλληνες μη κυπριακής καταγωγής) τους απαγορεύτηκε η αποβίβαση, με οδηγία εγκατάλειψης της νήσου. Ως εκ τούτου, το πλοιάριο που μετέφερε τους Αλαγιώτες παρέμεινε επί ημέρες στο λιμάνι της Λάρνακας· ο Μητροπολίτης Κιτίου Νικόδημος Μυλωνάς αποφασίζει να πάει προς το Τρόδος, όπου ξεκουραζόταν ο Αρμοστής, σε μια προσπάθεια να διαπραγματευθεί. Έπειτα από συζήτηση ο Αρμοστής τελικά συγκατάνευσε -έναντι υψηλού αντιτίμου- στην αποβίβαση και των υπολοίπων προσφύγων. Διευκρινιστικά, ο Μητροπολίτης Κιτίου δεσμεύτηκε να καταβάλει στους Βρετανούς 12.000 λίρες ως εγγύηση στην περίπτωση που οι πρόσφυγες αποζητήσουν -στο κοντινό ή μακρινό μέλλον- βοήθεια από τη βρετανική διοίκηση.³⁸ Οι 12.000 λίρες ήταν τεράστιο ποσό, ήταν περισσότερα από ό,τι τα έξοδα του δήμου Λευκωσίας το έτος 1922.³⁹ Αναμενόμενα, η Εκκλησία αδυνατούσε να επωμισθεί την καταβολή ολόκληρου του ποσού, έτσι ζήτησε και έλαβε τη συνδρομή των εύπορων ιδιωτών. Το ελληνικό προξενείο, παρόλο που ήταν το καθ' ύλην αρμόδιο, δεν είχε τα χρήματα να συνδράμει. Γενικότερα, το προξενείο δεν είχε

την οικονομική αρωγή του ελληνικού κράτους (φυσιολογικό, τα οικονομικά του ελληνικού κράτους εκείνη την περίοδο ήταν σε πλήρη κατάρρευση) και αναπόφευκτα δεν μπόρεσε να βοηθήσει τους πρόσφυγες: σε ορισμένες περιπτώσεις ούτε τα ναύλα των προσφύγων για Ελλάδα δεν είχε να πληρώσει⁴⁰.

Όταν επιτεύχθηκε η συμφωνία οι Αλαγιώτες πρόσφυγες, εξαντλημένοι από τις κακουχίες και την αβεβαιότητα, εξήλθαν του караβιού και άρχισαν να ασπάζονται το κυπριακό έδαφος. Είχαν συμπληρώσει δώδεκα ημέρες παραμονής στο ατμόπλοιο στοιβαγμένοι σαν σαρδέλες.⁴¹ Οι περιγραφές των εφημερίδων έμοιαζαν βγαλμένες από σκηνή των Τρωάδων:

Τήν δέ 3 μ.μ. της Τετάρτης ήρχισεν η αποβίβασις των εν Δεκελεία. Χλωμοί και εξαντλημένοι από τας κακουχίας επάτουν τόν πόδα επί της κυπριακής γης. Πολλοί μόλις απεβιβάζοντο, ησπάζοντο το έδαφος, ενώ άλλοι έκλαιον. Εξετυλλίσοντο δε σκηναί σπαρακτικά. Καί εκεί ένας πατριωτικώτατος Ιεράρχης, ένας αληθινός αντιπρόσωπος του Χριστού, ο Π. Μητροπολίτης Κιτίου τούς ανέμενε διά να τούς ευλογήσῃ. Όλοι ησπάσθησαν μέ υγρούς τούς οφθαλμούς τήν χείρα του.⁴²

Ο Νικόδημος Μυλωνάς, ο «πατριωτικώτατος ιεράρχης», κατά τον Τύπο, αυτόπτης μάρτυρας αντίκρισε τη σκηνή με τους Αλαγιώτες να εξέρχονται

του πλοίου και να φιλούν το χώμα· είδα μπροστά μου, έγραψε λίγο αργότερα στο δήμαρχο Λευκωσίας, Αχιλλέα Λιασιδή, «την εθνική μας καταστροφή εν μικρογραφία». Επί επτά ώρες παρηγορούσε τους Αλαγιώτες, με μια θλίψη να του βαραίνει το στήθος - συμπλήρωσε συντετριμμένος στο γράμμα του⁴³.

Σε αντίθεση με τους πρόσφυγες της Αλάγιας τις περισσότερες περιπτώσεις η Εκκλησία δεν μπορούσε να κάνει και πολλά· επικράτησε η βρετανική πολιτική της μη αποβίβασης των προσφύγων. Ήταν προφανές ότι για τους Βρετανούς το προσφυγικό ζήτημα ήταν, αφενός, θέμα εξόδων -λιγότεροι πρόσφυγες, λιγότερα έξοδα- και, αφετέρου, θέμα χώρου, δεν είχαν πού να τους βάλουν. Δεν υπήρχαν ανθελληνικά κίνητρα πίσω από την πολιτική της μη αποβίβασης. Και στην περίπτωση των Αρμενίων προσφύγων οι Βρετανοί την ίδια τακτική ακολούθησαν εξαναγκάζοντας τον Αρμένιο Αρχιεπίσκοπο να αναλάβει την κάλυψη των εξόδων των ομοεθνών του προσφύγων.⁴⁴ Το ορφανοτροφείο Μελκονιάν το οποίο κτίστηκε στη Λευκωσία με σκοπό να περιθάψει τα ορφανά αρμενικής καταγωγής, θύματα των μικρασιατικών διωγμών, κτίστηκε χάρις σε ιδιωτικές χορηγίες Αρμενίων της Αιγύπτου χωρίς την οικονομική αρωγή της βρετανικής διοίκησης, η μόνη συνδρομή των Βρετανών ήταν όταν ο

40. ΚΑΚ, SA1, 1096/1922, Χριστόδουλος Γεωργίου Κουμιστός προς Αρχιγραμματέα, 23/3/1923.

41. Διπλωματικό και Ιστορικό Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών (ΔΙΑΥΕ) φ. 4 υπ. 4, Χατζηβασιλίου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 6 Οκτωβρίου 1922 και Αναστασία Χάματσο, «Η πολιτική της βρετανικής διοίκησης της Κύπρου απέναντι στους Μικρασιάτες πρόσφυγες. Η μαρτυρία του ελληνικού προξενείου στην Κύπρο», στο: Χαράλαμπος Χοτζάκογλου (επιμ.), *Κύπρος-Μ.Ασία, Κοιτίδες πολιτισμού. Πρακτικά Α΄ Επιστημονικού Συμποσίου. Μέγαρο Παλαιάς Αρχιεπισκοπής Εταιρείας Κυπριακών Σπουδών, Λευκωσία 13 Οκτωβρίου 2012*, Λευκωσία 2015, σσ.143-163 (σ. 147).

42. *Ελευθερία*, Λευκωσία 8/21, Οκτωβρίου 1922.

43. Αρχείο Ιεράς Μητρόπολης Κιτίου, Αρχείο Νικόδημου Μυλωνά (φακ. Στ΄, υποφ. Α΄), Νικόδημος Μυλωνάς προς Λιασιδή.

44. ΚΑΚ, SA1 426/1923, Τηλεγράφημα Stevenson, 11 Ιανουαρίου 1923.

Αρμωστής Stevenson στα εγκαίνια του Μελκονιάν, τον Φεβρουάριο του 1924, κατέθεσε το θεμέλιο λίθο⁴⁵. Εξάλλου, το ίδιο έπραξε η διοίκηση Stevenson (1918-1926) και στην περίπτωση των Ρώσων προσφύγων, οι οποίοι ήλθαν στην Κύπρο, την περίοδο 1920-1922, διωγμένοι από τους μπολσεβίκους. Εκείνη την περίοδο οι Βρετανοί αν και φιλοξένησαν περίπου 1.600 Ρώσοι πρόσφυγες εμπόδισαν τον ελλιμενισμό πολύ μεγαλύτερου αριθμού Ρώσων αντικομμουνιστών- οι οποίοι στο κάτω κάτω της γραφής ήταν σύμμαχοί τους στον κοινό αγώνα κατά των μπολσεβίκων⁴⁶.

Είναι έκδηλο ότι ανεξάρτητα από την καταγωγή και την εθνικότητα των προσφύγων η βρετανική διοίκηση εφάρμοζε με συνέπεια, και χωρίς παρεκκλίσεις, την πολιτική της αποδοχής περιορισμένου αριθμού προσφύγων και θα πρέπει να υπογραμμιστεί ότι στην περίπτωση των Ελλήνων μη Κύπριων Μικρασιατών η αντιμετώπιση που έτυχαν ήταν -συγκριτικά με άλλης εθνικότητας πρόσφυγες- πολύ πιο σκληρή. Ένα τέτοιο χαρακτηριστικό παράδειγμα σκληρής μεταχείρισης ήταν η υπόθεση του ατμόπλοιου *Vidin* εκ Μερσίνας το οποίο ελλιμενίστηκε στη Λάρνακα, τον Δεκέμβριο του 1922, μεταφέροντας 2.300 πρόσφυγες - ήταν έτοιμο να παραλάβει ακόμη 700 με προορισμό την Ελλάδα. Το *Vidin* ξέμεινε από γαιάνθρακα, έτσι -χωρίς καύσιμα- παρέμεινε στο λιμάνι της Λάρνακας ακινητοποιη-

μένο. Οι έμποροι της πόλης, παρόλο που κινητοποιήθηκαν, δεν είχαν την απαιτούμενη ποσότητα γαιάνθρακα, με αποτέλεσμα ο Έλληνας Πρόξενος Ζήσης Χατζηβασιλίου να στραφεί προς τη βρετανική διοίκηση ζητώντας να αγοράσει την ποσότητα γαιάνθρακα που είχαν στις αποθήκες τους.⁴⁷ Το μετάνιωσε. Οι Βρετανοί εκμεταλλεόμενοι την απελπιστική κατάσταση του πρόξενου βρήκαν την ευκαιρία να κερδοσκοπήσουν απαιτώντας τα τριπλάσια από την κανονική τιμή του γαιάνθρακα.

Κατά τη διάρκεια των αδιέξοδων διαπραγματεύσεων του προξένου οι πρόσφυγες συνέχισαν να παραμένουν στοιβαγμένοι στο ατμόπλοιο, χωρίς φαγητό και νερό, εκτεθειμένοι στο κρύο και με κίνδυνο να ξεσπάσει λοιμός - δύο είχαν ήδη πεθάνει.⁴⁸ Ο πρόξενος απηυδισμένος επικοινωνήσε με το υπουργείο Εξωτερικών της Ελλάδας και αποτύπωσε τηλεγραφικά τον εκνευρισμό του για τη στάση των Βρετανών: «*αρχαί αδιαφορούσι*».⁴⁹ Εν εξάλλω καταστάσει, ήκιστα αδιάφορος για το διπλωματικό του ύψος, ο πρόξενος κατήγγειλε τους Βρετανούς ως ηθικούς αυτουργούς των δύο θανάτων στο πλοίο. Στο τέλος δόθηκε λύση: ελληνικό ατμόπλοιο κατέπλευσε στο λιμάνι της Λάρνακας και ανεφοδίασε το *Vidin* το οποίο ταξίδεψε στην Ελλάδα⁵⁰.

Η διοίκηση Stevenson είναι γεγονός ότι στο θέμα των μικρασιατών προσφύγων συμπεριφερόταν με χοντρο-

45. ΚΑΚ, SA1 1481/1923 «Speech delivered by Mr Seropian...», 15/2/1924 και *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία 3/16 Φεβρουαρίου 1924

46. Κυριάκος Ιακωβίδης, «Ρώσοι πρόσφυγες στην Κύπρο», *Επετηρίδα της Κυπριακής Εταιρείας Ιστορικών Σπουδών. Τόμος ΙΒ΄*, Λευκωσία 2016, σσ. 309-328.

47. *Ελευθερία*, Λευκωσία, 30/13 Δεκεμβρίου 1922.

48. ΔΙΑΥΕ, Φ. 4, υπ. 4, Χατζηβασιλίου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 7 Δεκεμβρίου 1922.

49. ΔΙΑΥΕ, Φ. 4, υπ. 4, Χατζηβασιλίου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 8 Δεκεμβρίου 1922.

50. *Νέον Έθνος*, Λάρνακα 3/16 Δεκεμβρίου 1922

κομμένη αναισθησία. Η αιτία πίσω από τη συμπεριφορά της βρετανικής διοίκησης εντοπίζεται στην ανοικτή και απροκάλυπτη έχθρα του Stevenson με τους Έλληνες από την αρχή της διοίκησής του, το 1918. Εάν οι σχέσεις ήταν καλύτερες προφανώς δεν θα άλλαζε η πολιτική της βρετανικής διοίκησης, πιθανότατα, όμως, η τελευταία θα επεδείκνυε περισσότερες ευαισθησίες σε υποθέσεις όπως του Vidin.

Η ζωή στα λοιμοκαθατήρια

Στα λοιμοκαθατήρια οι πρόσφυγες έμπαιναν σε υποχρεωτική καραντίνα υπό το φόβο εξάπλωσης ασθενειών, όπως ο τύφος, η χολέρα, η ευλογιά, οι οποίες ενδημούσαν ανάμεσα στους πρόσφυγες λόγω των συνθηκών διαμονής στα πλοία. Τα μέτρα καραντίνας αποδείχθηκαν αποτελεσματικά καθ' όσον δεν προέκυψε έξαρση λοιμωδών ασθενειών.⁵¹

Το μεγαλύτερο λοιμοκαθατήριο ήταν αυτό της Δεκέλειας το οποίο κτίστηκε κατά τη διάρκεια του Μεγάλου Πολέμου από Γάλλους στρατιώτες προκειμένου να φιλοξενήσει πρόσφυγες από το Ρουάντ⁵², εκκενώθηκε τον Ιανουάριο του 1919.⁵³ Μετά το τέλος του Πολέμου φιλοξένησε πρόσφυγες από την Κιλικία, τα πρώτα θύματα του Κεμάλ που ήρθαν στην Κύπρο. Εγκα-

τέλειψαν τα σπίτια τους το 1921 μετά την εκκένωση της Κιλικίας από τα γαλλικά στρατεύματα, συνέπεια της ενδυνάμωσης του κεμαλικού στρατού και του ίδιου του Κεμάλ ο οποίος υπέγραψε σχετική συμφωνία αποχώρησης των στρατευμάτων με τη γαλλική κυβέρνηση⁵⁴. Το στρατόπεδο της Δεκέλειας ήταν κτισμένο σε έδαφος που ανήκε στη βρετανική διοίκηση, όμως, οι υποδομές των κτισμάτων ανήκαν στη γαλλική κυβέρνηση, η οποία τα παρέδωσε στους Βρετανούς μετά το τέλος του πολέμου. Συγκεκριμένα, οι Γάλλοι ανέγειραν 238 καλύβες από λάσπη και χώμα, προχειροκατασκευασμένες και σαπισμένες, με αποτέλεσμα οι Βρετανοί να υπογραμμίζουν στις εκθέσεις τους την αναγκαιότητα της συνεχούς συντήρησης. Το πιο καλοδιατηρημένο κτήριο ήταν αυτό του διοικητή, ένα διώροφο το οποίο αποτελείτο από έντεκα δωμάτια.⁵⁵ Ανάλογα καλοδιατηρημένα ήταν και τα κτήρια γύρω από το διοικητήριο, εκεί όπου διέμεναν οι πρόσφυγες «*πρώτης κατηγορίας*» - δηλαδή οι εύποροι και οι βρετανικής καταγωγής.

Από το 1919, όταν οι υπηρεσίες υγείας ανέλαβαν το στρατόπεδο της Δεκέλειας, προχώρησαν σε διορθωτικά έργα: όπως η αντικατάσταση μερικών λασποκαλύβων από πετρόκτιστες κατοικίες και η τοποθέτηση νέων παραθύρων και πατωμάτων.⁵⁶ Ο σκοπός ήταν να λειτουργήσει το στρατόπεδο ως λοιμοκαθατήριο και οι υποδομές

51. KAK, SA1 262/1923, Annual medical report Chief medical for the year ending 31st December 1922, Chief Medical officer προς Chief Secretary.

52. KAK, SA1 767/1917, Stevenson προς Contre-Amiral Varney (Commandant la division de Syrie), 26/5/1919.

53. KAK, SA1 767/1917, Chief Collector of Customs to Chief Secretary to Government, 21 Ιανουαρίου 1919.

54. Άγγελος Συρίγος- Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Μικρασιατική Καταστροφή, 50 ερωτήματα και απαντήσεις*, Αθήνα 2022, σ. 138-139.

55. KAK, SA1 767/1917, Commissioner of Larnaca to Chief Secretary, 30 Δεκεμβρίου 1918.

56. KAK, SA1 826/1919, Επιστολή Assistant divisional engineer για την κατάσταση στο στρατόπεδο της Δεκέλειας, 14 Απριλίου 1919.

να αντέξουν σε βάθος χρόνου. Το λοιμοκαθατήριο, όταν υποδέχθηκε τους πρώτους Μικρασιάτες πρόσφυγες είχε χωρητικότητα 1.500 ατόμων (1.250 θέσεις 3rd class, 100 2nd class και 50 1st class).⁵⁷ Το κοντινό και πολύ πιο μικρής χωρητικότητας λοιμοκαθατήριο της Λάρνακας ήδη είχε εξαντλήσει τη χωρητικότητά του από τον Σεπτέμβριο του 1922 χωρούσε -με την επίταξη και των γύρω κτηρίων- περίπου 850-900 άτομα,⁵⁸ οπότε μοιραία το μεγάλο κύμα των προσφύγων, την περίοδο Οκτωβρίου-Δεκεμβρίου, κατέληξε σε αυτό της Δεκέλειας, το οποίο, έως το τέλος του 1922, δεν μπορούσε και αυτό να δεχθεί άλλους πρόσφυγες. Η πληρότητα των λοιμοκαθατηρίων συντείνει καταλυτικά στη διστακτικότητα των Βρετανών προς φιλοξενία νέων προσφύγων.

Ελλείπουν οι πληροφορίες στον Τύπο σχετικές με τις συνθήκες διαμονής στα λοιμοκαθατήρια, οι εφημερίδες απέφευγαν να σχολιάζουν το ζήτημα υπό το φόβο λογοκρισίας (η διοίκηση Stevenson είχε αποδεδειγμένα μια ευχέρεια στη λογοκρισία). Το απέδειξε όταν η εφημερίδα *Κυπριακός Φύλαξ* επέκρινε τους βρετανικούς χειρισμούς στο θέμα των προσφύγων. Χωρίς χρονοτριβή, ο αρχιστυνόμος της Λευκωσίας κάλεσε το Δεκέμβριο του 1922 στο γραφείο του το διευθυ-

νή της εφημερίδας, Κωνσταντινίδη, προκειμένου να τον επαναφέρει στην τάξη⁵⁹.

Αυτό που διαφαίνεται είναι ότι στα λοιμοκαθατήρια υπήρχαν ελλείψεις στα χρειώδη προϊόντα, και αυτό διαπιστώνεται από τη συνεχή αποστολή, εκ μέρους της Εκκλησίας και ιδιωτών, παπλωμάτων, τροφίμων, κλινοσκεπασμάτων, ειδών ένδυσης και υπόδησης. Επιπλέον, εκ των υστέρων διηγήσεις των Μικρασιατών που έζησαν εκεί επιβεβαιώνουν αυτό που οι Βρετανοί προσπάθησαν να αποκρύψουν: τις αφόρητες συνθήκες διαμονής. Η Χριστίνα Γαβριλίδου Προδρόμου, πρόσφυγας από το Ανεμούριο, χωρίς να υπεισέρχεται σε λεπτομέρειες για τη διαμονή στο λοιμοκαθατήριο, ήταν αποκαλυπτική:

*Όλοι οι συγγενείς μας πήγαν Ελλάδα. Μας έβαλαν καραντίνα δεκατέσσερις ημέρες[...] Περάσαμε δεκατέσσερις ημέρες καραντίνα. Ένας θεός ξεύρει πώς περάσαμε.*⁶⁰

Υπήρχαν και κάποιοι που καλοπέρασαν στο λοιμοκαθατήριο και έμειναν για αρκετό καιρό. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ο Παναγιώτης Βουνέλλη (Bonello) -βρετανός υπήκοος, μαλτέζικης καταγωγής, ελληνόφωνος, ευκατάστατος ιδιοκτήτης σιδηρουργείου στη Σμύρνη-,⁶¹ έφθασε στο λοιμοκαθατήριο της Δεκέλειας στις 18

57. KAK, SA1 1051/1922, Τηλεγράφημα του βρετανικού προξενείου στη Σμύρνη, 5 Σεπτεμβρίου 1922.

58. KAK, SA1 1092/1922/1, Members of the refugees committee στον Αρμοστή της Κύπρου, 7 Οκτωβρίου 1922 και KAK, SA1 1041/21, Chief Medical Officer προς Chief Secretary, 17/11/1921

59. ΔΙΑΥΕ, φακ. 4, υποφ. 4, Χατζηβασιλείου προς Υπουργείο Εξωτερικών, 20 Δεκεμβρίου 1922

60. Σάββας Δ. Λάμπρου, «Οι Μικρασιάτες πρόσφυγες στην Κύπρο: Η λειτουργία του λοιμοκαθατηρίου Δεκέλειας και η στάση της βρετανικής διοίκησης», στο: Χαράλαμπος Χοτζάκογλου (επιμ.), *Κυπριακά Αρχεία-Αρχαικές Μαρτυρίες για τον Μικρασιατικό Ελληνισμό της Κύπρου. Πρακτικά Γ΄ Επιστημονικού Συμποσίου. Μέγαρον Παλαιάς Αρχιεπισκοπής Εταιρείας Κυπριακών Σπουδών*, Λευκωσία 21 Οκτωβρίου 2017, Λευκωσία 2020, σσ. 55-67.

61. KAK, SA1 1119/1922, Malcolm Stevenson προς Secretary of State for the Colonies, 5 Μαΐου 1923.

Σεπτεμβρίου του 1922 και έζησε εκεί έως το 1927. Διέμενε στα καλύτερα δωμάτια, σε κατοικίες 1st class, και ήταν γείτονας με τον επικεφαλής των ιατρικών υπηρεσιών. Ο Bonello είναι ενδιαφέρουσα περίπτωση: ήρθε στην Κύπρο από επιλογή, επέλεξε να μνηπάει στη Μάλτα, και έμεινε στο στρατόπεδο από επιλογή καθότι έβρισκε τις συνθήκες διαμονής του άνετες, σε σημείο να τραγουδάει καθημερινά στο διαμέρισμά του· όπως μαρτυρούσε ο γείτονας του – και ακροατής του- επικεφαλής των ιατρικών υπηρεσιών⁶² Πάντως, έως το 1927, είχαν φύγει όλοι οι πρόσφυγες από το λοιμοκαθατήριο της Δεκέλειας, ακόμη και ο Bonello.

Η μέριμνα για τους πρόσφυγες. Οι έρανοι

Οι πρώτες προσπάθειες μέριμνας των προσφύγων έπασχαν από έλλειψη οργάνωσης και υπήρξαν σπασμωδικές, παρόλο που προσέφεραν κάποιο όφελος. Οι μητροπόλεις, με αφορμή τις κυριακάτικες λειτουργίες, διοργάνωσαν εράνους υπέρ των προσφύγων, αντίστοιχα έπραξε και η Αρχιεπισκοπή. Οι δήμοι φρόντισαν να σταλούν τρόφιμα και ρούχα στους διαμένοντες στο λοιμοκαθατήριο, ενώ το βάρος της συλλογής χρημάτων έπεσε στις γυναικείες φιλανθρωπικές οργανώσεις οι οποίες διοργάνωσαν εκδηλώσεις (συναυλίες, κινηματογραφικές

βραδιές), προσελκύοντας τις τσέπες των εύπορων τάξεων.⁶³

Μετά τις αρχικές σπασμωδικές αντιδράσεις η Εκκλησία οργανώθηκε περισσότερο: σε συντονισμό με φιλανθρωπικές οργανώσεις, πολιτευτές και δημοτικά συμβούλια, οργάνωσε εράνους σε πόλεις και χωριά της Κύπρου. Συγκεκριμένα, συγκροτήθηκαν αντιπροσωπείες, οι οποίες αποτελούνταν από πολιτευτές, γυναίκες-μέλη φιλανθρωπικών οργανώσεων, δασκάλους και μέλη της Εκκλησίας. Κατά τους πρώτους μήνες της άφιξης των προσφύγων η ανταπόκριση στους εράνους ήταν εντυπωσιακή, ιδιαίτερα στα χωριά. Στο χωριό Άρσος της επαρχίας Λεμεσού μια Ελένη Παναή προσέφερε τη μόνη περιουσία που έφερε πάνω της, μια χρυσή καδένα που κρεμόταν στον λαιμό της, στον επικεφαλής της αντιπροσωπείας Μητροπολίτη Νικόδημο Μυλωνά.⁶⁴

Παρά την ενθουσιώδη ανταπόκριση οι καθημερινές ανάγκες και τα έξοδα των προσφύγων δεν καλύπτονταν. Ως λύση ανάγκης ο Αρχιεπίσκοπος Κύριλλος Γ΄ έδωσε τους εράνους που είχαν μαζευτεί για τον μικρασιατικό αγώνα (ούτως ή άλλως δεν είχαν καμία χρησιμότητα) στους πρόσφυγες.⁶⁵ Όμως, ούτε αυτό ήταν αρκετό. Ο Κύριλλος βρισκόταν υπό πίεση, μερίδα του Τύπου, όπως η σατιρική εφημερίδα *Πυξ Λαξ*, τον εγκαλεί για αμεριμνησία και απάθεια και τον καλεί να καταστρώσει σχέδιο ανακούφισης

62. ΚΑΚ, SA1/1333/1927, Chief Health officer προς Commissioner Larnaca, 22 Οκτωβρίου 1927.

63. *Σάλπιγξ*, Λεμεσός, 30/13 Οκτωβρίου 1922.

64. *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία, 5/18 Νοεμβρίου 1922. Για τους εράνους υπέρ των Μικρασιατών προσφύγων βλ. Χρίστος Κυριακίδης, «Καθίκον εθνικών και φιλανθρωπικών». Οι προσπάθειες των Ελλήνων Κυπρίων για αλληλεγγύη στους πρόσφυγες της Μ. Ασίας», στο: Χαράλαμπος Χοτζάκογλου (επιμ.), *Κύπρος-Μ. Ασία, Κοιτίδες πολιτισμού. Πρακτικά Α΄ Επιστημονικού Συμποσίου. Μέγαρο Παλαιάς Αρχιεπισκοπής Εταιρείας Κυπριακών Σπουδών, Λευκωσία 13 Οκτωβρίου 2012*, Λευκωσία 2015, σσ. 107-117.

65. *Ελευθερία*, Λευκωσία, 1/14 Οκτωβρίου 1922.

των προσφύγων⁶⁶. Ανάλογα επικριτικός ήταν και ο *Κυπριακός Φύλαξ*.⁶⁷ Ένα γεγονός, όμως, εξανάγκασε τον Αρχιεπίσκοπο σε καλύτερη οργάνωση της μέριμνας υπέρ των προσφύγων: αυτό ήταν η έλευση τον Οκτώβριο του 1922 των 500 προσφύγων από την Αλάγια, οι οποίοι ήταν στο έλεος της Εκκλησίας, χωρίς κάποιο συγγενή ή φίλο, χωρίς εισόδημα και χωρίς στέγη. Με πρωτοβουλία του Αρχιεπισκόπου ιδρύθηκε στη Λευκωσία η Εθνικών Εράνων Επιτροπή, η οποία γρήγορα μετονομάστηκε σε Επιτροπή Προσφύγων, μέλη της ήταν ο Ηγούμενος Κύκκου Κλεόπας, ο δήμαρχος Λευκωσίας Αχιλλέας Λιασιδής, ο Κωνσταντίνος Λοιζίδης (έμπορας-εργέτης των ελληνικών σχολείων της Λευκωσίας), ο Γεώργιος Χατζηπαύλου (δικηγόρος-έφορος ελληνικών εκπαιδευτηρίων Λευκωσίας), Θεόδουλος Τουφεξής (φωτογράφος-έμπορας), Μιχάλης Σκουφαρίδης (έμπορας-δημοτικός σύμβουλος Λευκωσίας) και ο Μιλτιάδης Κουρέας (ιατρός-έφορος ελληνικών εκπαιδευτηρίων Λευκωσίας).⁶⁸ Επικεφαλής ήταν ο Αρχιεπίσκοπος. Τα περισσότερα από τα μέλη της Επιτροπής συνεργάζονταν ήδη με τον Αρχιεπίσκοπο στο Εθνικό Συμβούλιο και στο πρόσφατο παρελθόν με την Επιτροπή Συλλογής Εράνων για τη Μικρασιατική Εκστρατεία.⁶⁹ Από τη σύνθεση της Επιτροπής εξαγονται δύο συμπεράσματα: πρώτον, η Επιτροπή

είχε λευκωσιότικο χαρακτήρα (όλα τα μέλη της διέμεναν στη Λευκωσία), αναμενόμενα η δράση της Επιτροπής περιορίστηκε στην πόλη και επαρχία Λευκωσίας, και, δεύτερον, όλοι ήταν εύποροι-μέλη της αστικής τάξης. Ήταν φανερό ότι ο Αρχιεπίσκοπος επένδυε στην οικονομική αρωγή των πλουσίων της Λευκωσίας, προκειμένου να αντεπεξέλθει στο βάρος της συντήρησης των προσφύγων.

Στις υπόλοιπες πόλεις είχαν επίσης δημιουργηθεί τοπικές επιτροπές οι οποίες φαίνεται ότι είχαν χαλαρή συνεργασία με την Επιτροπή στη Λευκωσία. Ενδεικτικά, οι τοπικές επιτροπές σε Λευκωσία και Λάρνακα, οι οποίες φιλοξένησαν τη μεγάλη πλειοψηφία των προσφύγων, συνεννοήθηκαν με τις υπόλοιπες πόλεις ούτως ώστε να φιλοξενήσουν και αυτές πρόσφυγες.⁷⁰ Για παράδειγμα, η Πάφος ανέλαβε αρχικά να φιλοξενήσει είκοσι επτά πρόσφυγες,⁷¹ ενώ η Κερύνεια τριάντα τρεις.⁷²

Με οδηγίες του Αρχιεπισκόπου –ήταν από τα πρώτα μέτρα της Επιτροπής Προσφύγων–, τα μέλη τα οποία επισκέπτονταν ένα χωριό ή μια ενορία συνέστηναν επιτόπου ad hoc επιτροπές με σκοπό, αφενός, να προβούν στη διενέργεια εράνων⁷³ και, αφετέρου, να ορίσουν κάποιο ντόπιο ως πρόεδρο της νεοσυσταθείσας επιτροπής (συνήθως αυτός ήταν είτε ο δάσκαλος είτε ο ιερέας, είτε κάποιο

66. *Πυξ Λαξ*, Λευκωσία 30 Σεπτεμβρίου 1922

67. *Κυπριακός Φύλαξ*, Λευκωσία, 21 Σεπτεμβρίου 1922.

68. *Κυπριακός Φύλαξ*, Λευκωσία, 12 Οκτωβρίου 1922. Βιογραφικά των μελών εντοπίζονται στο Αριστείδης Κουδουνάρης, *Βιογραφικών Λεξικών Κυπρίων, 1800-1920, Ζ΄ Εμπνευσμένη έκδοσις*, Τόμος Α΄ και Τόμος Β΄ Λευκωσία 2018, σσ. 318-319, 408-409, 417, 904-905, 811-812, 749 και 342.

69. *Ελευθερία*, Λευκωσία, 23/6 Μαΐου 1922.

70. *Πατρίς*, Λευκωσία, 11/24 Οκτωβρίου 1922.

71. *Πάφος*, Πάφος, 20 Οκτωβρίου 1922.

72. Αρχείο Αρχιεπισκοπής, Αρχείο Επιτροπής Περιθάλψεως Προσφύγων, Συνεδρία 6/19 Απριλίου 1923.

73. *Πάφος*, Πάφος, 20 Οκτωβρίου 1922.

μέλος της εκκλησιαστικής επιτροπής).⁷⁴ Ενδεικτικά, ο Μητροπολίτης Κιτίου Νικόδημος Μυλωνάς ευρισκόμενος στην κοινότητα Περβολιών, για την εορτή του Τιμίου Σταυρού, έδωσε οδηγίες για τη σύσταση τοπικής επιτροπής, προκειμένου να προβούν στην οργάνωση εράνων, ενώ στον δρόμο της επιστροφής του, περνώντας από το Κίτι, έπραξε το ίδιο και εκεί.⁷⁵ Το μοντέλο των επιτροπών/υποεπιτροπών δεν ήταν καινοφανές: είχε χρησιμοποιηθεί πολύ πρόσφατα από την Εκκλησία στους εράνους υπέρ του μικρασιατικού αγώνα.⁷⁶ Το συγκεκριμένο αυτό μοντέλο διασφάλιζε τη διενέργεια εράνων σε τακτικότερη βάση, με αποτέλεσμα να δημιουργείται μεγαλύτερη εισροή χρημάτων για τους φερέπονους πρόσφυγες, επιπλέον απαλλασσόταν η Επιτροπή από τις χρονοβόρες και κουραστικές περιοδείες.

Πάντως, η αυτο-οργάνωση στα χωριά ήταν αξιοπρόσεκτη - ορισμένες φορές ο δάσκαλος του χωριού ή ο ιερέας αναλάμβανε από μόνος του να ιδρύσει επιτροπή και να εισπράττει εράνους.⁷⁷ Καθόλου τυχαίο δεν είναι το γεγονός ότι τα περισσότερα χρήματα στους εράνους προέρχονταν από τα χωριά. Συγκεκριμένα, από τις 5/18 Οκτωβρίου του 1922 έως τις 6/19 Μαΐου 1923 μαζεύτηκαν 218 λίρες από εράνους στα χωριά. Το ποσό αυτό

ήταν κάτι παραπάνω από το μισό των εσόδων της Επιτροπής Προσφύγων τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο.⁷⁸

Η συνεργασία με τις γυναίκες

Αδυνατώντας η Εκκλησία να σηκώσει το βάρος της περίθαλψης ήρθε σε συνεργασία με γυναικείες φιλανθρωπικές οργανώσεις. Συγκεκριμένα, με οδηγίες του Αρχιεπισκόπου συστάθηκε μια επιτροπή αποτελούμενη εξολοκλήρου από γυναίκες, οι οποίες θα αναλάμβαναν να επικουρούν την Επιτροπή Προσφύγων, αφενός, στο θέμα των εράνων και, αφετέρου, στην παροχή των χρειωδών στους πρόσφυγες (ρούχα, κλινοσκεπάσματα κ.λπ.).⁷⁹ Πρόεδρος της επιτροπής αυτής ορίστηκε η Ευφροσύνη Ταρσή, γόνος πλούσιας οικογένειας, μεγαλογαιοκτήμονας, ευεργέτιδα της Λευκωσίας, και γραμματέας η Ελένη Χρήστου, διευθύντρια του Παρθενωγείου Φανερωμένης. Μια τέτοια συνεργασία Αρχιεπισκόπου και γυναικών είχε επαναληφθεί και στο παρελθόν, σε εράνους υπέρ της Ελλάδας.⁸⁰ Σύντομα, ήδη από τον Δεκέμβριο του 1922, η Επιτροπή των Γυναικών ενσωματώθηκε στην Επιτροπή Προσφύγων. Με αυτή τους την κίνηση οι γυναίκες απέκτησαν και την πλειοψηφία στην Επιτροπή.⁸¹ Συγκεκριμένα, τον Φεβρουάριο του 1923, από τα τριά-

74. Αρχείο Αρχιεπισκοπής, Αρχείο Επιτροπής Περιθάλψεως Προσφύγων, Συνεδρία 1/14 Ιουνίου 1923.

75. *Νέον Έθνος*, Λάρνακα, 16/29 Σεπτεμβρίου 1922.

76. *Ελευθερία*, Λευκωσία, 2/15 Απριλίου 1922.

77. *Ελευθερία*, Λευκωσία, 24/7 Οκτωβρίου 1922.

78. Αρχείο Αρχιεπισκοπής, Αρχείο Επιτροπής Περιθάλψεως Προσφύγων, Συνεδρία 6/19 Απριλίου 1923.

79. *Πατρίς*, Λευκωσία, 11/24 Οκτωβρίου 1922.

80. *Πατρίς*, Λευκωσία, 11/24 Οκτωβρίου 1912.

81. Αρχείο Αρχιεπισκοπής, Αρχείο Αοιδίμου Αρχιεπισκόπου Κύριλλου Γ', ΜΒ' 362, Κανονισμός της Προς Περιθάλψιν των Προσφύγων Επιτροπείας.

να μέλη της επιτροπής τα είκοσι ήταν γυναίκες και από τις είκοσι η συντριπτική πλειοψηφία ήταν μέλη της γυναικείας φιλανθρωπικής οργάνωσης *Ένωσις*, η οποία είχε ιδρυθεί το 1914⁸²: Ενδεικτικά, αναφέρουμε την Αθηνά Ιωαννίδου (δασκάλα-μέλος της *Ενώσεως*), Αναστασία Δ. Σεβέρη (σύζυγος του μεγαλέμπορου και πολιτευτή Δημοσθένη Σεβέρη, ιδρυτικό μέλος της *Ενώσεως*), την Ευγενία Θεοδότου (σύζυγος του πολιτευτή και τότε αντιδημάρχου Λευκωσίας, Αντώνη Θεοδότου), την Ελένη Χρήστου (διευθύντρια του Παρθενωγείου Φανερωμένης, ιδρυτικό μέλος του σωματείου *Ένωσις*), την Ευφροσύνη Ταρσή (μέλος της *Ενώσεως*), τη Θεανώ Λιασίδου (πρώτη πρόεδρος του σωματείου *Ένωσις*, σύζυγο του δημάρχου Λευκωσίας Αχιλλέα Λιασίδη).⁸³

Βέβαια, παρά τη συντριπτική πλειοψηφία των γυναικών, επικεφαλής της Επιτροπής ήταν ο Αρχιεπίσκοπος και ο δεύτερος τη τάξει ήταν ο Ηγούμενος Κύκκου Κλεόπας. Ο κύριος ρόλος των γυναικών στην Επιτροπή ήταν η τήρηση οικονομικών καταστάσεων, η μέριμνα οργάνωσης εράνων και η επιτόπου εξέταση της διαβίωσης των προσφύγων και αξιολόγησης των διαφόρων προσφυγικών αιτημάτων (συνήθως αφορούσαν την παροχή επιπλέον οικονομικής βοήθειας). Οι γυναίκες ήταν η γέφυρα επικοινωνίας προσφύγων και Επιτροπής. Οι πρόσφυγες έβλεπαν περισσότερο τις γυναίκες της Επιτροπής, παρά οποιαδήποτε άλλο μέλος. Είναι εύκολο να

καταλάβει κανείς γιατί ο Αρχιεπίσκοπος επέλεξε τη συνεργασία με τις πιο πάνω γυναίκες, επειδή είχαν όλες πρότερη φιλανθρωπική εμπειρία και οι περισσότερες δεν βαρύνονταν από επαγγελματικές υποχρεώσεις, άρα θα ήταν αφοσιωμένες στους πρόσφυγες, και πράγματι ήταν. Ήταν η πρώτη φορά που οι γυναίκες ανέλαβαν πρωταγωνιστικό ρόλο σε ένα εθνικό ζήτημα: στην περίθαλψη των Μικρασιατών προσφύγων.

Γενικότερα, η Επιτροπή Προσφύγων ενσάρκωνε την προσπάθεια αναβάθμισης της οργάνωσης της προσφυγικής πρόνοιας. Είχε καταστατικό, κανονισμούς και συνεδρίαζε (πολύ τακτικά, το 1923, και πολύ πιο αραιά τα υπόλοιπα έτη της λειτουργίας της, το 1924 και το 1925): αποσκοπούσε στην απεξάρτηση από τον εθελοντισμό και την καθιέρωση της προσφυγικής πρόνοιας σε υποχρεωτική βάση. Η Επιτροπή Προσφύγων ήταν προφανές ότι ακολουθούσε τα χνάρια της προσφυγικής μέριμνας στην Ελλάδα, η οποία βαθμιαία πέρασε από την εθελοντική βάση στο επίπεδο της θεσμοθέτησης (π.χ. με την ίδρυση του Υπουργείου Περιθάλψεως, το 1917, από τον Βενιζέλο).⁸⁴

Προτεραιότητες της Επιτροπής Προσφύγων

Από τις πρώτες συνεδρίες της Επιτροπής τέθηκαν οι βασικοί στόχοι: η είσπραξη περισσότερων χρημάτων και η διαμονή/στέγαση των προσφύγων.

82. *Πατρίς*, Λευκωσία, 26/9 Ιουλίου 1914.

83. Τα βιογραφικά τους εντοπίζονται στο Κουδουνάρης, ό.π., Τόμος Α' και Β', σ. 256, 223, 921-922, 797-798 και Το βιογραφικό της Θεανώς Λιασίδου στο Αριστείδης Κουδουνάρης, *Η συμβολή του Αρσακείου εις την παιδείαν της Κύπρου*, Λευκωσία 2014, σ. 34. Για τη φιλανθρωπική οργάνωση *Ένωσις* βλ. Άννα Μαραγκού, *Σωματείο Ελληνίδων Κυριών Ένωσις...όταν η φιλανθρωπία γίνεται τρόπος και λόγος ζωής*, Λευκωσία 2022

84. Νίκος Ανδριώτης, *Πρόσφυγες στην Ελλάδα, 1821-1940: άφιξη, περίθαλψη και αποκατάσταση*, Αθήνα 2020, σσ. 83-84.

Καθιερώθηκαν τακτικές συνδρομές από ενορίες, μονές και εύπορους ιδιώτες, προκειμένου να υπάρχει σταθερό έμβασμα.⁸⁵ Όμως, το μεγάλο ζήτημα ήταν η διαμονή των προσφύγων. Αρχικά, η ίδια η Αρχιεπισκοπή διέθεσε τα δωμάτια της για τη φιλοξενία ανέστιων προσφύγων, ήδη από τον Οκτώβριο του 1922 φιλοξενούσε 150 πρόσφυγες,⁸⁶ για άλλους ενοικίασε δωμάτια σε ξενοδοχεία στη Λευκωσία. Ακόμη, το εκθετοτροφείο της Λευκωσίας (ιδρύθηκε κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και λειτουργούσε υπό την προστασία και την οικονομική αρωγή της Εκκλησίας⁸⁷), αρχικά φιλοξένησε είκοσι πέντε βρέφη και τις μανάδες τους.⁸⁸ Σε κάποιες περιπτώσεις η εξασφάλιση διαμονής ήταν ζήτημα ιδιωτικής καλοσύνης. Ο Κλόκκαρης, υψηλόβαθμος στέλεχος του Τμήματος Γεωργίας, αυθόρμητα άνοιξε το σπίτι του και φιλοξένησε την πρόσφυγα Αθηνά Κωνσταντίνου εκ Σελεύκειας μαζί με την εγγονή της.⁸⁹ Ανάλογα, μεγάλες εκκλησίες της Λευκωσίας διέθεσαν τα δωμάτια τους και ανέλαβαν τη συντήρηση των προσφύγων (παροχή διατροφής και επιδομάτων), χαρακτηριστικά η εκκλησία της Αγίας Παρασκευής παραχώρησε δώδεκα δωμάτια.⁹⁰ ενώ στην εκκλησία της Χρυσαιλιωτίσσης φιλοξενούνταν έως τον Απρίλιο του 1924 δεκαεννέα

πρόσφυγες.⁹¹ Το ενοίκιο στα δωμάτια των εκκλησιών στη Λευκωσία ήταν αρχικά δωρεάν, όμως, με την πάροδο του χρόνου οι εκκλησίες άρχισαν να ζητούν χρήματα θεωρώντας ότι δόθηκε ικανοποιητικός χρόνος ούτως ώστε οι πρόσφυγες να είναι σε θέση πλέον να αποκτήσουν εργασία, εισοδήματα και να αυτοσυντηρούνται. Βέβαια, ακόμη και εάν έβρισκαν εργασία, πάλι δεν είχαν αρκετά χρήματα για το νοίκι και αυτό γιατί η πλειοψηφία των φιλοξενούμενων προσφύγων είχε να θρέψει ανήλικα τέκνα.

Από τις εκκλησίες η πιο θαλερή από όλες, αυτή που είχε τα περισσότερα διαμερίσματα, η Φανερωμένη, ανέλαβε το μεγαλύτερο βάρος της φιλοξενίας και βοήθειας προς τους πρόσφυγες. Στα διαμερίσματά της έμεναν, στις αρχές του 1925, 254 πρόσφυγες, από τους οποίους οι 47 λάμβαναν οικονομική βοήθεια εβδομαδιαίως (μια λίρα και δεκατέσσερα σελίνια), οι υπόλοιποι ήταν αυτοσυντήρητοι. Το 1925-1926, σε μια περίοδο που το κύμα φιλανθρωπίας υπέρ των προσφύγων είχε κοπάσει, η Φανερωμένη είχε 270 λίρες προϋπολογισμό για τους πρόσφυγες.⁹² Συνολικά, το διάστημα 1922-1930 έδωσε σε εράνους υπέρ των προσφύγων 364 λίρες,⁹³ πιθανότατα μόνον η Αρχιεπισκοπή την ξεπερνούσε σε εισφορές. Έως το 1924 οι πρό-

85. Αρχείο Αρχιεπισκοπής, Αρχείο Επιτροπής Περιθάλψεως Προσφύγων, Συνεδρία 10ης Δεκεμβρίου 1922

86. Δημήτρης Ταλιαδώρας, *Η ιστορία του Ιερού Ναού Παναγίας Φανερωμένης Λευκωσίας και η προσφορά του στον ελληνισμό της Κύπρου, Τόμος Α΄*, Λευκωσία 2014, σ. 68.

87. *Ελευθερία*, Λευκωσία, 22/5 Μαΐου 1917.

88. *Κυπριακός Φύλαξ*, Λευκωσία, 25 Απριλίου 1923.

89. Αρχείο Αρχιεπισκοπής, Αρχείο Αοιδίμου Αρχιεπισκόπου Κύριλλου Γ΄, ΜΒ΄ 442, Αθηνά Κωνσταντίνου προς Αρχιεπίσκοπο.

90. *Ελευθερία*, Λευκωσία, 14/27 Δεκεμβρίου 1922.

91. Αρχείο Φανερωμένης, Φ. 1924 ΑΙΤ 194, Παπά Ανδρέας Ιωαννίδης, Ιερέας Χρυσαιλιωτίσσης, προς Φανερωμένη, 20 Απριλίου 1924.

92. Αρχείο Αρχιεπισκοπής, Αρχείο Επιτροπής Περιθάλψεως Προσφύγων, Συνεδρία 10ης Ιανουαρίου 1925

93. Ταλιαδώρας, ό.π., σ. 69.

σφυγες διέμεναν σε δωμάτια τα οποία ήταν στον περίβολο της Φανερωμένης, όμως, εκείνη τη χρονιά τα δωμάτια κατεδαφίστηκαν και οι πρόσφυγες μεταφέρθηκαν σε ιδιόκτητα δωμάτια τού ξενώνα της Χρυσορροϊατίσσης (ο οποίος ανήκε στην Φανερωμένη). Το 1928 ο ξενώνας κρίθηκε ακατάλληλος για διαβίωση και οι ένοικοί του τον εγκατέλειψαν.⁹⁴ Συγκεκριμένα, τα αποχωρητήρια του ξενοδοχείου/ξενώνα Χρυσορροϊατίσσης ανέδιδαν ανυπόφορη δυσοσμία και επιπλέον ο προαύλιος χώρος καλυπτόταν από περριτώματα και ακαθαρσίες, σε τέτοιο σημείο ώστε να παρέμβει το Δημοτικό Συμβούλιο Λευκωσίας και να διαμαρτυρηθεί προς την Επιτροπή της Φανερωμένης.⁹⁵ Γενικότερα, το περιβάλλον διαβίωσης των προσφύγων στα διαμερίσματα των εκκλησιών έρεπε μεταξύ υποφερτού και ανυπόφορου. Ακόμη και ο ίδιος ο Αρχιεπίσκοπος παραδέχθηκε ότι η κατάσταση στους περιβόλους της Εκκλησίας με τους διαμένοντες πρόσφυγες αποτελούσε κίνδυνο για τη δημόσια υγεία και δεν μπορούσε να συνεχισθεί άλλο. Τουλάχιστον, φαίνεται ότι στη Λευκωσία στεγάστηκαν όλοι σχεδόν οι πρόσφυγες. Αυτό επιβεβαιώνεται, αν και κάπως παράδοξα. Η εκ Σύμυνης οικογένεια Σταυρίδου αφού διαμαρτυρήθηκε σε επιστολή της προς την Επιτροπή της Φανερωμένης για το γεγονός ότι έβγαλε ένα ολόκληρο

καλοκαίρι κάτω από έναν ηλιακό, στη συνέχεια της επιστολής επιβεβαίωσε -άθελά της- την επιτυχία της Φανερωμένης και της Επιτροπής στη στέγαση των προσφύγων, δηλώνοντας τα εξής: «*Εξ όλων των προσφύγων που ήλθον εις Λευκωσίαν μόνοι ημείς μένωμεν άνευ προστασίας*».⁹⁶

Μετά την ανεύρεση διαμονής, η εξεύρεση εργασίας έγινε δικαιολογημένα ο κύριος στόχος της Επιτροπής Προσφύγων. Εάν έβρισκε εργασία στους πρόσφυγες θα έπαυαν να είναι εξαρτημένοι από τη βοήθεια και τα επιδόματα της Εκκλησίας και η Επιτροπή θα έπαυε να έχει λόγο ύπαρξης, αυτός ήταν και ο στόχος. Για τις ανάγκες επίτευξης του στόχου, η Επιτροπή κατέστη ένα είδος γραφείου εξεύρεσης εργασίας.

Χαρακτηριστικά, η Επιτροπή συνέτασσε λίστα με τα προσόντα του κάθε πρόσφυγα και ανάλογα τους έστελνε σε επιχειρήσεις, εργοστάσια και εργαστήρια.⁹⁷ Επιπλέον, η Επιτροπή στη Λευκωσία, καθώς και οι επιτροπές στις άλλες πόλεις, καταχωρούσε αγγελίες στον Τύπο, όπου διαφήμιζαν τα προσόντα των προσφύγων και ήλπιζαν σε ενδιαφερόμενους:

Η Επιτροπή των προσφύγων Λεμεσού φέρει εις γνώσιν του Κοινού ότι πλείστοι Πρόσφυγες ενταύθα ζητούν εργασία προς κάλυψιν των αναγκών των· δύνανται νά εργασθώσιν ως Κηπουροί και Καλλιεργηταί κήπων εν τη

94. Χαράλαμπος Χοτζάκογλου, «Ειδήσεις περί Μικρασιατών εκ του Αρχείου του Ιερού Ναού Παναγίας Φανερωμένης Λευκωσίας», στο: Χαράλαμπος Χοτζάκογλου (επιμ.), *Κυπριακά Αρχεία-Αρχειακές Μαρτυρίες για τον Μικρασιατικό Ελληνισμό της Κύπρου, Πρακτικά Γ΄ Επιστημονικού Συμποσίου, Μέγαρον Παλαιας Αρχιεπισκοπής Εταιρείας Κυπριακών Σπουδών, Λευκωσία 21 Οκτωβρίου 2017*, Λευκωσία 2020, 75-92.

95. Αρχείο Φανερωμένης, Φ. 1927 ΑΛ125, Δημοτικό Συμβούλιο Λευκωσίας προς Επιτροπή Φανερωμένης, 26 Ιανουαρίου 1927 και Αρχείο Φανερωμένης, Φ. 1928 ΑΛΛ 60, Δημαρχείο Λευκωσίας προς Επιτροπή Φανερωμένης, 16 Μαΐου 1928.

96. Αρχείο Φανερωμένης, Φ. 1923 ΑΛ 50, Οικογένεια Σταυρίδου προς Φανερωμένη, 8/10/1923 και Χοτζάκογλου, ό.π., σσ. 79.

97. Αρχείο Αρχιεπισκοπής, Αρχείο Επιτροπής Περιθάλψεως Προσφύγων, Συνεδρία 7ης Φεβρουαρίου 1923.

πόλει, ως ράπτρια, ως Κατασκευασταί μαλλίνων εσωρούχων, καλτσών κ.τ.λ., επίσης αναλαμβάνουν τό πλύσιμο ρούχων εις οικίας και διαφόρους άλλας εργασίας. Περισσότεραι πληροφορίαί...⁹⁸

Από την αγγελία είναι εύκολο να συμπεράνει κανείς ότι οι Επιτροπές στόχευαν να βρουν δουλειά στις γυναίκες, που ήταν και η πλειοψηφία των προσφύγων. Πέρα από τις αγγελίες, η Επιτροπή στη Λευκωσία δαπανούσε σημαντικό μέρος του προϋπολογισμού της προκειμένου να αγοράσει αργαλειούς και υφάσματα στις γυναίκες-πρόσφυγες, με στόχο να εξασκηθούν στην τέχνη της υφαντικής.⁹⁹ Ενίοτε συνέδραμε οικονομικά στην επιχειρηματική δραστηριότητα, η Επιτροπή για παράδειγμα έδωσε στην πρόσφυγα Αλίκη Ιωάννου δύο λίρες για να ανοίξει φούρνο,¹⁰⁰ το ίδιο έπραξε και στην περίπτωση της Ελένης Ιωάννου εκ Σελεύκειας, η οποία επίσης άνοιξε φούρνο,¹⁰¹ γενικά προσπαθούσαν -σχεδόν απελπιστικά- να καταστήσουν οικονομικά ανεξάρτητους τους πρόσφυγες.

Εκ προοιμίου η εξεύρεση εργασίας για τις γυναίκες ήταν δύσκολο εγχείρημα επειδή είχαν να θρέψουν ανήλικα παιδιά, οπότε η μόνη διέξοδος ήταν η δουλειά στο σπίτι, υφαντουργία, ραπτική κ.λπ. Ακόμη και εάν έβρισκαν δουλειά αυτό δεν πρόσφερε εξασφάλιση καθότι ο μισθός δεν έφθανε και για τη συντήρηση των ανήλικων τέκνων.

Η αδυναμία εξεύρεσης εργασίας, η προτεραιότητα επανασύνδεσης με τους συγγενείς, ο διαμοιρασμός αγροτικής γης από τις ελληνικές κυβερνήσεις της περιόδου 1922-1926, η διεκδίκηση αποζημίωσης από το ελληνικό κράτος των χαμένων περιουσιών τους (όπως προέβλεπε η Συνθήκη της Λωζάννης) ώθησε τους περισσότερους Έλληνες πρόσφυγες να εγκαταλείψουν την Κύπρο και να πάρουν το δρόμο για την Ελλάδα. Η Κύπρος, αν και ήταν φιλόξενος χώρος, ήταν προσωρινός επειδή δεν πρόσφερε κίνητρα παραμονής. Η Κωνσταντή χήρα από τη Σελεύκεια, μητέρα τριών παιδιών, εγκατέλειψε την Κύπρο μετά από τρίχρονη παραμονή και πήγε στην Ελλάδα· έγραψε στον Αρμοστή ότι στην Ελλάδα θα μπορούσε να διεκδικήσει αποζημιώσεις για τη χαμένη περιουσία της και ίσως κατάφερνε να κτίσει το σπίτι της.¹⁰² Οι γυναίκες, οι οποίες παρέμειναν μόνιμα στην Κύπρο, ήταν συνήθως αυτές που δεν είχαν να συντηρήσουν παιδιά και αυτές που παντρεύτηκαν κάποιο ντόπιο.

Πάντως, η φυγή των προσφύγων προς την Ελλάδα αποδείχθηκε λύση στο ζήτημα της περιθάλψης. Ήταν φανερό ότι τα ταμεία της εκκλησίας είχαν αποθέματα, αλλά δεν ήταν ανεξάντλητα και δεν μπορούσαν στο διηνεκές να στεγάζουν, να σιτίζουν και να χαρτζιλικιώνουν τους πρόσφυγες. Μετά το 1922-1923, την περίοδο του ενθουσιασμού, της ομοθυμίας, της εντυπωσι-

98. Μίμης Σοφοκλέους, «Πώς κατέγραψε ο Τύπος της Λεμεσού την παρουσία των Μικρασιατών στη Λεμεσό», στο: Σαλώμη Παπαδήμα-Σοφοκλέους (επιμ.), *Οι μικρασιάτες της Λεμεσού: Η εγκατάσταση, η ανάπτυξη και η προσφορά τους στην πόλη. Πρακτικά 9^{ου} Επιστημονικού Συμποσίου Προφορικής Ιστορίας 2013*, Λεμεσός 2019, σσ. 62-77 (βλ. 70)· *Αλήθεια*, Λεμεσός, 6 Ιανουαρίου 1923.

99. *Κυπριακός Φύλαξ*, Λευκωσία, 16 Νοεμβρίου 1922.

100. Στο ίδιο.

101. Αρχείο Αρχιεπισκοπής, Αρχείο Αοιδίμου Αρχιεπισκόπου Κύριλλου Γ', ΜΒ' 363 Ελένη Ιωάννου προς Αρχιεπίσκοπο Κύπρου, 12/25 Ιανουαρίου 1923.

102. ΚΑΚ, SA1 1064/1922, Κωνσταντή προς Stevenson, 16 Ιουνίου 1925.

ακής δραστηριοποίησης και συνεργασίας στη φροντίδα των Μικρασιατών, άρχισαν τα προβλήματα. Η Επιτροπή της Εκκλησίας της Αγ. Βαρβάρας στο Καϊμακλί, η οποία φιλοξενούσε είκοσι έναν πρόσφυγες, ανακοίνωσε, τον Μάρτιο του 1923, στους φιλοξενούμενους της ότι δεν μπορούσε άλλο να τους συντηρεί.¹⁰³ Επιπλέον, οι έρανοι άρχισαν να έχουν μειωμένη απήχηση - έρανος σε χωριά της επαρχίας Λευκωσίας, στα τέλη του 1923, απέφερε μόλις 10 λίρες.¹⁰⁴ Όπως ήταν φυσιολογικό, οι συνεχείς έρανοι επέφεραν κορεσμό, ο αρχικός ενθουσιασμός υποχώρησε, το 1923 ήταν και χρονιά αγροτικής κρίσης - αγρότες ξεπουλούσαν τη γη τους μη μπορώντας να αντεπεξέλθουν στα δάνεια. Ο λαός όχι μόνο δεν είχε να δώσει, αλλά πέρασε και στο άλλο άκρο: άρχισε να ενοχλείται. Συγκεκριμένα, ανώνυμος αρθρογράφος έγραψε σε λεμεσιανή εφημερίδα ότι οι έρανοι πλέον είχαν κατανοήσιμα ενοχλητικοί και οι Λεμεσιανών άρχισαν να βλέπουν τους δίσκους υπέρ των προσφύγων ως καταναγκαστική φορολογία, σημειώνοντας ότι οι ερανικές περιοδείες «προκαλή εις τās ψυχάς των (εννοεί των Λεμεσιανών) τόν τρόμον, περισσότερον καί από τās επιδημικός νόσους...».¹⁰⁵ Μη έχοντας άλλη επιλογή, τα μέλη της

Επιτροπής συνέστησαν εγκατάλειψη των εράνων ως ατελέσφορης μεθόδου.¹⁰⁶

Ακόμη και στους κόλπους της Επιτροπής Προσφύγων το ενδιαφέρον ατόνησε, στις συνεδριάσεις παρευρισκόταν -από το 1923 και μετά- μόλις το ένα τρίτο της Επιτροπής. Επιπλέον, οι χρηματοδότες της Επιτροπής άρχισαν να γίνονται σφικτοί: Η Μονή Μαχαιρά αυθαίρετα αποφάσισε να πληρώνει σε είδος και όχι σε χρήμα· η Μονή Αγίου Παντελεήμονα δεν κατέβαλε τη συνδρομή της,¹⁰⁷ ανάλογα καθυστέρούσαν και διάφορες άλλες εκκλησίες της Λευκωσίας (Αγ. Λουκά και Αγ. Γεωργίου), ενώ η Μονή Κύκκου, στυλοβάτης της Επιτροπής, αποφάσισε ότι θα έδινε συνδρομή τρεις λίρες αντί πέντε, ισχυριζόμενη ότι φιλοξενούσε και φρόντιζε πρόσφυγες και ήδη είχε δώσει πάρα πολλά¹⁰⁸ (αυτό ήταν αλήθεια).¹⁰⁹ Όλα αυτά προκάλεσαν τον εκνευρισμό του Αρχιεπισκόπου ο οποίος απείλησε ότι όσοι δεν θα διευθετούσαν τις συνδρομές τους θα τους εξέθετε στον Τύπο.¹¹⁰ Ο Αρχιεπίσκοπος ελλείψει εσόδων απευθύνθηκε στον δήμαρχο Λευκωσίας, Αντώνη Θεοδότου. Ο τελευταίος αρνήθηκε σε τουλάχιστον δύο περιπτώσεις να δώσει χρήματα υπέρ των Μικρασιατών.¹¹¹ Ας σημειωθεί ότι

103. Αρχείο Αρχιεπισκοπής, Αρχείο Επιτροπής Περιθάλψεως Προσφύγων, Συνεδρία 6/19 Μαρτίου 1923.

104. Αρχείο Αρχιεπισκοπής, Αρχείο Επιτροπής Περιθάλψεως Προσφύγων, Συνεδρία, 14/27 Δεκεμβρίου 1923.

105. *Κήρυξ*, Λεμεσός, 24/9 Μαρτίου 1923.

106. Αρχείο Αρχιεπισκοπής, Αρχείο Επιτροπής Περιθάλψεως Προσφύγων, Συνεδρία 1/14 Ιουνίου 1923.

107. Στο ίδιο.

108. Αρχείο Αρχιεπισκοπής, Αρχείο Επιτροπής Περιθάλψεως Προσφύγων, Συνεδρία 14/27 Δεκεμβρίου 1923.

109. Για τη συνδρομή της Μονής Κύκκου προς τους πρόσφυγες βλ. Κωστής Κοκκινόφτας, *Η Ιερά Μονή Κύκκου στον κυπριακό Τύπο (1921-1930)*, Λευκωσία 2006.

110. Αρχείο Αρχιεπισκοπής, Αρχείο Επιτροπής Περιθάλψεως Προσφύγων, Συνεδρία 10ης Ιανουαρίου 1925.

111. Δημοτικό Συμβούλιο Λευκωσίας, Βιβλίο Πρακτικών Νο 7, 1924-1930, Συνεδρία 6ης Νοεμβρίου 1924 και Συνεδρία 15^{ης} Ιανουαρίου 1925.

η γυναίκα του δημάρχου Λευκωσίας ήταν μέλος της Επιτροπής Προσφύγων και ο προκάτοχος τού Θεοδότου, Αχιλλέας Λιασιδής, ήταν εκ των πρωταγωνιστών στις προσπάθειες περίθαλψης των προσφύγων! Οι λόγοι μη ανταπόκρισης του Θεοδότου οφείλονταν σε οικονομικές διαφορές με την Αρχιεπισκοπή. Δεν ήταν μόνο ο Δήμος Λευκωσίας, ακόμη και οι ιδιώτες που ευεργέτησαν το 1922-1923 τους πρόσφυγες με το πέρασμα του χρόνου απώλεσαν το ενδιαφέρον τους. Ο Κλόκκαρης, ο οποίος –όπως είδαμε– πήρε αυθόρμητα την απόφαση να φιλοξενήσει οικογένεια προσφύγων στο σπίτι του, ξέμεινε σχετικά νωρίς από φιλανθρωπία· στους πέντε μήνες της φιλοξενίας άρχισε να ζητάει νοίκι¹¹². Ήταν προφανές ότι το έργο της Επιτροπής δεν μπορούσε να συνεχισθεί επ’ άπειρον. Το 1925, ο Αρχιεπίσκοπος παραδέχθηκε ότι θα ήταν καλύτερα όσοι πρόσφυγες βρίσκονταν υπό την προστασία της Επιτροπής να σταλούν στην Ελλάδα όπου η στήριξη των προσφύγων ήταν συστηματικότερη και αποτελεσματικότερη, και πιθανότατα θα λάμβαναν αποζημιώσεις για τις χαμένες περιουσίες τους, σύμφωνα με τη Συνθήκη της Λωζάννης.¹¹³ Ήδη από το 1925, η Επιτροπή ήταν σε στενή συνεργασία με τον Έλληνα Πρόξενο προκειμένου να διευκολύνει τη

μετάβαση των προσφύγων στην Ελλάδα.¹¹⁴ Μπορεί ο αριθμός των προσφύγων που εισήλθαν στην Κύπρο να ήταν –τηρουμένων των αναλογιών– μικρός, ωστόσο ακόμη και αυτός ο μικρός αριθμός δοκίμασε τις αντοχές της Επιτροπής. Ήταν οφθαλμοφανές ότι χωρίς τη μέριμνα της βρετανικής διοίκησης η Επιτροπή πολύ δύσκολα θα άντεχε να περιθάλλει –για μεγάλο χρονικό διάστημα– μεγαλύτερες εισροές προσφύγων. Από την άλλη: σημειώνεται ότι, παρά τα όποια προβλήματα στη στέγαση και την εξεύρεση εργασίας, τα κατά καιρούς παράπονα των προσφύγων, η φροντίδα και η περίθαλψη των προσφύγων υπήρξε σε γενικές γραμμές ικανοποιητική. Το μαρτυρούν, άλλωστε, και οι επιστολές ευχαριστιών των προσφύγων προς την Εκκλησία.¹¹⁵

Επιλογικά: Στην Κύπρο είναι άγνωστο πόσοι παρέμειναν μόνιμα – το μόνο που γνωρίζουμε είναι ότι έως το 1928 βρίσκονταν εκεί 310 οικογένειες, αρκετές όμως από αυτές εισήλθαν αργότερα στην Ελλάδα ως «ανταλλάξιμοι», όπως προέβλεπε η συνθήκη της Λωζάννης.¹¹⁶ Όσοι έμειναν ευκαιρίας δοθείσης μνημόνευαν τους ευεργέτες τους, όπως ο Δημόφιλος Ενωτιάδης, γεννημένος στη Λευκωσία το 1875, στα δώδεκά του ήταν μαθητής

112. Αρχείο Αρχιεπισκοπής, Αρχείο Επιτροπής Περιθάλψεως Προσφύγων, Συνεδρία 10^η Ιανουαρίου 1925

113. Αρχείο Αρχιεπισκοπής, Αρχείο Αοιδίμου Αρχιεπισκόπου Κύριλλου Γ΄, ΜΒ΄ 406, Κύριλλος προς Μητροπολίτη Πάφου Ιάκωβο, 21 Ιανουαρίου 1925.

114. Αρχείο Αρχιεπισκοπής, Αρχείο Αοιδίμου Αρχιεπισκόπου Κύριλλου Γ΄, ΜΒ΄ 46, Αρχιεπίσκοπος προς Έλληνα Πρόξενο, 28 Απριλίου 1925.

115. *Ελευθερία*, 26/8 Νοεμβρίου 1922. Επίσης, μαρτυρίες Μικρασιατών που ήρθαν στην Κύπρο, όπως διασώζονται στα Ημερολόγια του Συνδέσμου Μικρασιατών, μαρτυρούν την ευγνωμοσύνη των προσφύγων προς τον ντόπιο πληθυσμό. Βλ. ενδεικτικά: «Γιώργος Παναγιώτου από την Αλλάγια», στο: Μόνα Σαββίδου-Θεοδούλου (επιμ.), *Ημερολόγιο 2016. Επιστολές, έγγραφα και μαρτυρίες προσφύγων για τη Μικρά Ασία από την Κύπρο*, Αθήνα 2015, σσ. 198-208.

116. Λάμπρου, «Οι Μικρασιάτες πρόσφυγες στην Κύπρο, Σεπτέμβριος-Δεκέμβριος...», σσ. 85-86.

σε σχολείο στην Κωνσταντινούπολη όπου πλέον διέμενε μόνιμα, το 1904 έφυγε από την Κωνσταντινούπολη και εγκαταστάθηκε στη Σμύρνη όπου έζησε μέχρι το 1922, δικηγόρος, πρώην καθηγητής εμπορικών στην Κωνσταντινούπολη¹¹⁷, ο οποίος, το 1923, εξέδωσε βιβλίο με τίτλο *Αυτοδίδακτος Εμπορική Λογιστική* και το αφιέρωσε στον ευεργέτη του, τον μεγαλέμπορο της Λευκωσίας, Μιχαήλ Σκουφαρίδη.¹¹⁸ Όμως και αυτοί που εγκατέλειψαν την Κύπρο για την Ελλάδα δεν λησμόνησαν τους ευεργέτες τους: Στην Αθήνα οι Έλληνες του Ικονίου που πέρασαν από την Κύπρο τίμησαν τους εν Κύπρω παραστάτες τους. Ανάμεσα σε αυτούς που τιμήθηκαν ήταν και ο Θεόδουλος Μόντης,¹¹⁹ υπάλληλος της βρετανικής διοίκησης, ο πατέρας του ποιητή Κώστα Μόντη.

ΠΕΡΙΕΡΓΟ: Την ώρα που η *Μεγαλη Ιδέα* είχε πνιγεί στις όχθες του Σαγγάριου και το ελληνικό κράτος αντιμετώπιζε το μεγαλύτερο εσωτερικό πρόβλημα από την ίδρυσή του –το προσφυγικό–, οι Έλληνες της Κύπρου επεδείκνυαν την ταύτισή τους με την Ελλάδα φροντίζοντας ένα κομμάτι του Ελληνισμού. Ήταν η αλληλεγγύη αλύτρωτων Ελλήνων προς αλύτρωτους Έλληνες· όσοι από τους Μικρασιάτες Έλληνες παρέμειναν στην Κύπρο εξελίχθηκαν και σε αρνητές του τέλους της *Μεγάλης Ιδέας*, παραμένοντας αλύτρωτοι Έλληνες μέχρι τέλους.

117. ΚΑΚ, SA1 750/30, φάκελος Δημόφιλου Ενωτιάδη

118. *Πατρίς*, Λευκωσία, 14/27 Σεπτεμβρίου 1923.

119. *Ελευθερία*, Λευκωσία, 29 Δεκεμβρίου 1923.

Τσιριγώτης Διονύσης

*Επίκουρος Καθηγητής,
Σύγχρονης Ελληνικής Ιστορίας,
Διεθνών Σχέσεων & Διπλωματίας,
Τμήμα Διεθνών & Ευρωπαϊκών
Σπουδών,
Πανεπιστημίου
Πειραιώς.*

Χρυσομάλλης Μιχάλης Δ.

*Κοσμήτορας, Καθηγητής Νομικής
Σχολής ΔΠΘ*

Kopela Sophia

Nature policy officer, WWF Greece

Τετράδια Διεθνούς Δικαίου και Διεθνούς Πολιτικής*

* Πατήστε επάνω στο εικονίδιο για να μεταφερθείτε στο αντίστοιχο τεύχος

